Johann Heinrich Kadastik

Võitlejate ridades : memuaarseid vesteid ja visandeid ilmasõjast

Tartus
1930

Trükise digitaalkoopia ehk e-raamatu tellimine (eBooks on Demand (EOD)) –miljonid raamatud vaid hiireklõpsu kaugusel rohkem kui kümnes Euroopa riigis!

Täname Teid, et valisite EOD!

Euroopa raamatukogudes säilitatakse miljoneid 15.–20. sajandi raamatuid. Kõik need raamatud on nüüd kättesaadavad e-raamatuna — vaid hiireklõpsu kaugusel 24 tundi ööpäevas, 7 päeva nädalas. Tehke otsing mõne EOD võrgustikuga liitunud raamatukogu elektronkataloogis ja tellige raamatust digitaalkoopia ehk e-raamat kogu maailmast. Soovitud raamat digiteeritakse ja tehakse Teile kättesaadavaks digitaalkoopiana ehk e-raamatuna.

Miks e-raamat?

- Saate kasutada standardtarkvara digitaalkoopia lugemiseks arvutiekraanil, suurendada pilti või navigeerida läbi terve raamatu.
- Saate välja trükkida üksikuid lehekülgi või kogu raamatu.
- Saate kasutada üksikterminite täistekstotsingut nii ühe faili kui failikomplekti (isikliku e-raamatukogu) piires.
- Saate kopeerida pilte ja tekstiosi teistesse rakendustesse, näiteks tekstitöötlusprogrammidesse.

Tingimused

EOD teenust kasutades nõustute Te tingimustega, mille on kehtestanud raamatut omav raamatukogu. EOD võimaldab juurdepääsu digiteeritud dokumentidele rangelt isiklikel, mittekommertseesmärkidel. Kui soovite digitaalkoopiat muuks otstarbeks, palun võtke ühendust raamatukoguga.

- Tingimused inglise keeles: http://books2ebooks.eu/odm/html/utl/en/agb.html
- Tingimused saksa keeles: http://books2ebooks.eu/odm/html/utl/et/agb.html

Rohkem e-raamatuid

Seda teenust pakub juba tosin raamatukogu enam kui kümnes Euroopa riigis.
Lisainfo aadressil: http://books2ebooks.eu

J. H. KADASTIK

Võitlejate ridades

1 9 3 0

J. H. Kadastik.

Võitlejate ridades.

Memuaarseid vesteid ja visandeid ilmasõjast.

Tartus, 1930.

Trükikoda Aleksandri tän. 14, Tartus.

I.

Lahingu radadel.

Verevas udus.

Viimaks ometi on see nii, et ka mina pean senna minema. . .

Ma vaatan uudishimulikult ettepoole vaguni platvormilt — kaugele maapeale langevasse udusse, — senna, kus pooltundi alles tagasi loodenes päikene, kuid seal, õhtuhämaruses, on nüüd üksnes verev udu.

Ma ei näe midagi peale udu, mis verevate kujudena õhtutaevast täidab. Ma kujutelen tumedalt künklisi orge seal kaugel, mis samuti, kui see taevas, punasega palistatud. Kuid minu unelm ei anna ometi mingisuguseid selgeid kujusid, vaid ainult — tumedaid pilte veel kunagi nägematuist transcheidest, kaevikuist, sügavaist aukudest, mis sünnitanud hirmuäratavad kahurmürskid, inimeste ja hobuste purustatud surnukehadest j. n. e.

Kõmisevad vaguni rattad, lõgisevad raudketid, vedur ohutab rongi ees. Ja selle tähtva liikumise muusika all jätad mõttes jumalaga omaksetega ja sõpradega, nagu teed seda ikka ja alati siis, kui lähed kaugele tundmata teele ja valutavast rinnast nagu kerkiks kurku midagi, miski asi nagu suruks teda. . . Kahju kellekist lahkuda, valus midagi mäletada. . .

Lähema mineviku pildid mõlguvad segipaisatuna ärritatud mõtetes. Nende seas äsja läbielatud murrang vabakodaniku elust sõjamehe oludesse, millist ennem uneski ei võinud ettekujutada.

Balti vaksal Peterburis. Vagunist väljaastudes — inetu, äärmiselt kihav elu. Uimased ja öödmagamata talumehed liiguvad mööda platvormi ohvitseri juhtimisel, sammudes korratult ja hoides seljas ja kaenlas kandameid. . . See on ju sõja algus. Hobuseid, keda rong Jamburist kaasatoonud, talutame läbi linna. Uulitsad on veel varahomiku tõttu tühjad, kuid trammid liiguvad ja autod vurisevad vahetpidamata. Linna tüminast kohkunud loomadega on vaevarikas pärale jõuda. Meile määratud peatuskoht asub Moskva agulis Predtetschenski uulitsal kellegi

linnakodaniku saunas. Hobustel on ka sama lähedal hoovis seisupaik. Venemaa on siia mobiliseerinud osa Jamburi ja Tscherepovitsi maakonna mehi, moodustavad I. armee korpuse transpordi. Veetleme siin ülemuse kõva valve all. Õlgeil magamine ja lahja ning maitseta sõduri toit mõjuvad esmalt ämmastavalt. Siis riietumine karmi sõduri mundrisse ja ärasõit Varschavi vaksalist. . .

Ja nüüd jättes kõik seljataha, kannavad veerevad rattad meid tundmata tulevikku. Kas näevad mind veel omaksed? Ja kui siiski — siis missugusena? Kas ei tule ehk mõnel mu kaaslastest juba varsti neile teatada mu elutee otsa? . .

Kõmisevad vaguni rattad, lõgisevad raudketid ja veduri aur laskub ämara maapinnale, ja ma tunnen, et lähenen senna, kust paljudel ei ole enam tagasipööramist. . . Kes teab! Tulevik seisab mu ees verevas udus. . .

Nad kaovad ükshaaval . . .

Nad tõusevad üles ja lähevad õue —
Kaugele tundmata teele,
Kus kõmiseb salalik kahuri kõue
Ja välguhelk kujuneb veele. . .
Nad kaovad ükshaaval. . .
Veel väljas on kuulda kõnet ja kära.
Tuas kustumas tuled. . . ja väljas nii pime. . .
Oh, et nad iial ei hukkuks ära!

Teel lahinguväljale.

Kui möödunud Varschav, Georgievski kindluse esifortid, Tsehanovo linnake, puistas rong meid maha Mlaava linnas, mis asub umbes 3—4 klm. Preisi piirilt. Mlaava raudtee jaam oli mahapõletatud ja kohalik rahvas kõneles, et kolm päeva tagasi siin ägedat lahingut peetud pealetungivate sakslaste ja vene kasakate vahel, et olnud palju haavatuid, surnuid j. n. e.

Poola elanikud rõõmustasid pisarsilmil meie pikka eschelooni nähes. Äsja peetud lahingu koledusest vapus-

tatud, olid nad vastuvõtlikud kõigesugustele muljetele. Tundsime, et nende seas olime meie nagu peastjad, keda igatsusega ammu oodati.

Mlaava on väike kitsaste uulitsatega linnake. Linna keskel asub katoliku kirik kahe tugeva torniga, selle kõrval väike ruudukujuline turuplats, mida ümbritsevad kivimajad. Enam jagu majadest on vanad ja puuehitused, millede seinad värvimata ja viltuvajunud. Mis siin eriti silmatorkav — on rikkad viljapuu aiad ja poekeste rohkus, mida siin elutsevad juudid peavad ja milledes alati vähe kaupa leidub: mõni niidirullike, kirjaümbrik, sealiha, heeringad j. n. e. Neis poekestes lõhnab aga mustuse järele ja kärbsed sumisevad alati toiduainete ümber. Vaateaknad on mõne üksiku asjaga varustatud ja kaubaomanik ise istub Dioogenese viisil trepil või avatud ukse peal, tundes palava päeva üle head meelt. Võib elada — ja toita koguni suurt perekondagi! . .

— — — — — — — — — — — —

Mlaavas olles kuulsime, et Soldau all lahing areneb vene vägede eduks, et kindral Rennenkampf oma ratsaväe osadega sügavalt vallutanud Masuri järvede piirkonnas Ida-Preisimaad. Meie transpordi ülem kapten Scheleschkov oli ülivas meeleolus, kogus sõjamehed oma ette, rõhutas karskusepidamise tarvitusest vaenlase piirkonnas ja andis käsu edasiliikumiseks. Teise päeva hommikul (26. aug. 1914), kui selleks kõik valmistatud, algas sõit. Ilm oli iseäranis selge ja päike paistis palavalt, nagu Poolamaal kunagi augusti keskmistel päevadel. Tee lookles üle kõrgendikkude ja orgude Preisi piiri poole.

Mu vankris istus tagavara lipnik Tomilin. Kui natuke maad ju sõidetud ja harjumata hobused ei traavinud üksmeelselt, tundsin korraga oma parema puusa peal tugevat mõõgapära hoopi ja selle järele valjut venevisilist sõimu. . . Nii põhjustamata oma ülemuselt hoope saada on enesetundele valus, kuid alluvate olukorras pidi see nüüd harilikuks nähtuseks saama. Ma tundsin ilusamat ja vabamat endisest elust, ja ei suutnud uskuda, et see siin kõik lõpulikult on kadunud. Ei! Üks sädemeke inimsusest ja vaimurikkusest pidi ometi ka ülemuse rinnus hõõguma. . .

Ma vaatasin sagedasti ettepoole, kust aegajalt kange kahurimürin kuuldus ja kuhu iga samm meid lähemale

viis — säält paistis ju Preisi piir, mille tähiseks valgepunase vöödiline Saksariigi vapiga sammas esile kerkis. Piiri möödudes tõusis sõjameeste reas kuuldavale vali huraa-hüüe ja mütsi parved lendasid õhku. Esimene asula Preisi pinnal, kuhu peatama jäime, oli väikene alev Jllovo, samanimelise raudtee jaamaga, umbes 3 klm. Veneriigi piirilt. Siia jõudes asetus meie transport alevi äärde põllule. Mehed tundsid siin hetkeks kohusevabadust. Neil näis olevat omaette eriliselt palju tegevust ja liikumist. Käidi hulgana lähedalasuvas tiigis loputamas ihupesu, päeva higi ja tolmu; tapeti mõnda sõjapõgeneja kodulooma ja tehti tuld rasvase õhtuse valmistamiseks; uideti ümber tühjaksjäetud majades, et midagi huvitavat leida j. n. e. Elanikud olid pagenud ja õnnetute varandusega käidi ümber barbaarselt. Kahju oli näha, kuidas ühes mööblimagasinis seisid läbitorgituna tääkidega kõik kallihinnalised mööblid ja peeglid, teises — kõik laiali kantud j. n. e. Isegi kirikus olid lühtrid laelt mahalöödud ja aknaruudud katkipeksetud, altaripilt ja orel olid terved. Ehk sõjamehel küll ilutsemiseks ega loodusevaatlemiseks aega ei jätku, siiski mäletan, et see õhtu Preisi pinnal üks kenamatest oli. Taevaserv punetas kaua loode pool ja kuu heitis oma kahvatut valgust ning peegeldus tiigi pinnal suure hõbedase kuulina, kus sõjamehed üheskoos suplesid vesirooside keskel. Eemal, siin ja seal vankrite vahel särasid ämaruses tuled. Kerge udu heljus silmapiiril, laial ristheina põllul, ja räägu heal segas sealt vahetevahel meeste madalat jutukõminat. Räägiti, tulede ümber istudes, Vene vägede võidust, Berliini vallutamisest ja muist tuleviku asjadest. Ohvitserid olid omale kohaliku koolimaja korteriks valinud ja päevapoiss oli kibedasti ametis nende käsutluste täitmisega, jookstes sagedasti ülemuse kraamivankri ja korteri vahet. Kui hobused joodetud, toit ettekantud ja õhtune „Spassi Gospodi" lauldud, leidis iga mees oma vankri all uinumiseks aseme. . . Kuid uni oli peletatud kui arglik linnuke. Ja mõtted rändasid kord kodumaale, kord sõjaelu päevamuljete juure, kord viibisid tumeda tuleviku ümber, mis nii võidurikas näis olevat.

„Külap homme sõidame jälle paarkümmend kilomeetrit Berliinile lähemale, mõtlesin ma, ja kui nii edasi, siis olemegi mõne nädalaga seal". . .

Nii mõtlesid ka teised.

Korratu taganemine.

Oli selge hommik. Soldau all mürisesid kahurid vihaselt: Bumm-bumm! Bumm-burumm-bumm! Bumm-bumm! Eelliinil löödi ägedat lahingut. Kuni keskpäevani ei olnud muudatust meie rahulikus olukorras. Kiviteed mööda Soldau sihis liikusid veel üksikud jalgväe osad eelliini poole. Sinavas kõrguses meie kohal lendles tardunud kullina vaenlase aeroplaan, mille peale sõjamehed reageerisid vintpüssidest küll üksikult, küll kogupaukudega. See liugles rahulikult tabamata kõrguses edasi.

Peale lõunat saime teate Vene vägede kaotustest. Seda võis ka ju märgata. Pikas reas ruttasid kahurid ja parkad ning jalgväe osad Venemaa piiri poole. Liikumine muutus ikka elavamaks. Vene aeroplaanid vurisesid rahutult meie pea kohal, heites gandolist mingisugust punast lippu ja samavärvilisi rakette, teatades sellega hädaohu lähenemist. Transpordis tekkis rahutus. Kusagil oli veel kuulujutt liikumas, et sakslane oma ratsaväe välja saatnud taganeva Vene pahema tiiva ümberhaaramiseks, keda iga silmapilk võib oodata. Kasakate valvetõkkest hoolimata langes meeste meeleolu nullini. Igaüks oleks kõigekiiremalt siit ärasõitnud, kuid veel ei olnud selleks käsku. Pingutatud närvid ja rahutu ümbrus kutsuvad esile küll, ühekülgse ettekujutuse sündmusest. Ja kuulujutte, mis nii tõenäolised, pidi tahtmata uskuma. Pealegi seisis Vene vägede pahem tiiv ilma tugevama kaitseta, mis võimaldas hädaohtu. Õhtu kella kuue ajal järgnes käsk: transpordil liikumiseks valmis olla. Viie minuti jooksul rakendasime hobused, korraldasime koormad ja seisime valvel ohjad peos. Samalajal tõusis taevapoole ühest majast sambana suur suitsupilv. Tuli oli lahti. Kõneldi salajaist märguandmistest vaenlase vägedele. Otsiti süüdlast, kes ka põleva maja juurest peiduurkast leiti. See oli keegi kohalik saksa naisterahvas, kes nähtavasti vaenlase huvides talitas. Meie sõjavälja kohus määras tema saatuse. Rühmade ülemad, lipnikud, olid raudteel ju rongiga ärasõitnud. Ka kapteni ei olnud näha. Asja ülemkorraldus oli jäetud ainuüksi feldveebli hooleks. Algas liikumine, mille juures kohe segadus tõusis. Kabuhirmust küpsetatud mehed ei pidanud oma väljasõidu kindlat järjekorda ja maanteele kogunes kolmelt

realt vankreid. Liikumine oli siiski veel võimalik. Seda hullem lugu oli sildade juures, millest üle sõideti. Siin pidid äärmised koormad teiste pealesurumisel, sillalt alla langema. Raskemad koormad jäid teele paigale, rattad vajusid rummudeni peenliiva sisse, ega jõudnud neid hobused väljavedada. Tuli siin kui seal kiiret abianda ja sunniviisil kõrvaltjõudu koondada, sest igamehel oli nüüd endaga palju tegemist, ega tahetud enam õnnetust naabrist hoolida. Feldveebel pidi sagedasti palja mõõgaga ja revolvriga kabuhirmulisi mehi oma kohusele sundima. . . Kui sakslased pealetungivad, siis ei suudaks ju üksikud kasakad meid kaitseda, kes meile rännakul valvetõkkeks määratud. Meid külvatakse esmalt kuulidega ja vastuhakkajad torgitakse läbi tääkidega, viiakse vangi, kes teab veel, kui kauaks ajaks? Vangilangemise peale oli hirm mõelda. See oleks nii rumal olnud. . . vang juba esimesest sammust peale. . .

Lõpuks jõutsime õnnelikult Veneriigi piirile. Poola talunikud olid äärmiselt kohkunud, nähes meie kiiret taganemist, kuna nad alles eila Vene sõjajõu üle veendunud arvamisel olid. Nad seisid nüüd kogu perekondadega abitult tee äärtel ja maja esistel. Pereisad ringutasid käsa, emad ohkasid ja palusid ning tütred, noored saledad neitsid, nutsid ärdasti, toetades end aia najale. Heameelega oleksin tahtnud trööstida eriti murega kokkuvarisenud naisnoorust, samuti ka nende abituid vanemaid, kuid kes suudaks neid haavu parandada, mida sõjahävitus löönud? Mul tulivad meelde kord loodud laulusõnad:

„Miks su süda kurb ja valus?
Miks sa nutad, nooruke?
Miks su kena pääke vajus
Õrna käte vahele? . .

Ehk on süüdi sõna, vaade,
Mis sul murdnud südame. . .
Ehk on jultund mehe aade
Haavu löönud tundele

Ei. Noorhinges mässav mure:
Sõjahädad, hävitus. . .
Võõrsil rändes nälgi, sure,
Koldest jäänud mälestus.“

. . . .

Oli hiline õhtu, kui jõudsime Mlaava linna. Lipnik Tomilin ootas meid nähtava ärevusega linna ääres. Kuid see ärevus väljendus küll enam isiklise kraami, kui saatuse hooleks jäetud meeskonna pärast. — Asjad leidsid aga kõik üles oma pelgusoleva omaniku. Linnast läbisõites asetusime siin öölaagrisse kohaliku juudi surnuaia kõrvale, rahuldasime kõhutühjust kuiva suharikute ja veega ning heitsime lühikeseks ajaks vankrite alla päevaväsimust puhkama.

Järgmise päeva hommikul oli taevas siniselge. Päikene ei olnud veel tõusnud, kui sõjameeste tööpäev jälle algas. Soldau laking oli kaotatud ja sõjaväe osasid tuli kiirelt ümberpaigutada.

„Vaadake! Saksa zeppeliin!" hüüdis keegi sõjameestest, näidates käega peaaegu meie peakohale.

Kõikide silmad pöördusid üles, ja seal sinavas kõrguses, kui hall hiigla sigar, liugles tõepoolest zeppeliin ja kahtlemata — saksa oma.

Sel silmapilgul kusagil jaama varemete lähedal, kus sanitarrongid seisid, kõlas kõrvulukustav plahvatus.

„Viskas pommi!" kuuldusid healed.

„Aga kuidas meie ei seda näinud, kui ta ülevalt langes?"

„Muidugi lendas ta kole kiirelt", seletasid mehed.

Linna äärelt kuuldusid kahurite laskemürtsud ja õhus läigatasid schrapnellid, tumedaid suitsukerasid järeljättes. Meie batareid avasid ta peale tule, kuid zeppelin ristles rahulikult linna kohal edasi.

„Kiirelt sõiduks valmis olla!" kisendas lipnik. Kui see pommi viskab, siis püüab ta ikka senna juhtida, kus suurem loomade või inimeste kogu on.

„Ta ei või ju tabada meid nii kõrgelt!" tähendas keegi julgem mees.

„Kiirelt väljasõita!" kisendas lipnik ärritatult ja istus vankrile.

Ärasõit algas. Mehed tungisid jälle kabuhirmus kolmelt realt maanteele ja edasiliikumine sai takistatud. Lipnik Tomilin puhkes vankris istudes veneviisi sõimama, mille peale ma tähendasin: „Alluvad vajavad hädasti ülemat juhti, mitte aga sõimu ega karistust!" Selle arvustava tähenduse peale ei vastanud eilane ülemus midagi, käskis siiski peatuda, ronis maha, vabastas vankri järelt hobuse, saduldas ja sõitis asja korraldama.

Tomilin oli tagavaraväe lipnik, üks neist tüübilistest korraldusvaestest Vene iseloomudest, nagu neid ilmasõja ajal vene väeosades leidus. Olime ju mõne kilomeetri Tsehanova sihis ärasõitnud, kui Mlaavat ähvardav zeppelin Vene tabava kahurtule all vigastatult otsaga allapoole rippus ja peagi oli maanduma sunnitud. Meie edasiliikumine oli raske ja nõudis ka loomatelt suurt jõupingutust. Vankri rattad läksid peaaegu rummudeni maa sisse. Päev oli palav. Metsade vahelt läbisõites lendlesid suured kiilide ja parmude parved vaeste loomade ümber, neid vereni piinates. Lõunatada tuli ühe teeäärse noore mändkuuse metsa all, kus oli väljaköök meile valmistanud peale kahepäevase ajavahemiku sooja söögi. Siin anti ka hetkeks puhkust. Kuid puhke ei too sõjamehele paljut kosutust. Vaevalt suudad väsinud keha liikmeid sirutada ehk silmi kinni suigutada, kui kuuled rühmavanema käsku ja virgud tööle veel rammetumalt. . .

Oli õhtu. Purpurne päike kaldus suure kuulina silmapiiril seisva metsaladva taha, kui viimaks Tsehanovo linna jõudsime. Meid asetati siin jaamahoone vastu raudtee-äärde ühe mõisa põllule. Et võitlused Preisi piiril kord suureks kaotuseks, kord osaliseks eduks arenesid, jäi suurem väeosade ümberpaigutamine tulemata. Selle tõttu tuli meil Tsehanovos ka kauem paigal püsida.

Prasnyschi lahingväljadel.

Umbes septembri kuu keskel 1914 a. lahkusime Tsehanovost. Nagu kunagi sõjaväelistel liikumistel anti käsk rännakuks päevaloode ajal, et vastu ööd teele asuda. Õhtu oli jahe. Sügisene taevas kaotas varsti ehakuma, kuna tähed selgena särasid. Kuu ei olnud veel tõusnud, kuid selleasemel kumendas verevalt lahinguliinipoolne taevaserv: seal põles Mlaava. Momendil valitses vaikus. Kahurid olid oma mitmepäevase töö lõpetanud, veneväed linnast väljalöönud. . .

Istusin vankril ja mõtelsin selle linnakese saatuse üle. Nägus kirik kahe torniga. . . kas ta veel terve? . . Juudi kehvad poekesed. . . Vaesed linna elanikud — neil ei ole vist ööseks enam, kuhu pead panna. . .

Sõjamehe tee viib edasi ööpimedusse. Tulekuma jäeb aegamööda seljataha, tumeneb kümneverstade sõitmise järele, kuid ei kao. . . muutub nagu enam madalamaks, verevamaks. . . Kesköö pimedus valdab maad ja uni hakkab väsinud mõtet segama. Kuhu liigub see otsatu koormarida? Jäed vankril tukkuma. . . Tuksatus virgud, ja kuuled eelpool mõnda venelast vanduvat minu adressil: hobused on tiisliotsaga põrutanud eelliikuva vankri atslaua vastu. Voor liigub sammu ja tihti seisatab. Tähendab, esimesed koormad on teelt öölaagrisse pööramas. Ruttad vaatama, mis asula siin on — et õnnestuks osta mõnda naela peenleiba ehk saia. Astud teeäärsesse kõrtsimoodi hoonesse: sõjamehed magavad põrandal ja pinkidel. Õhk on äärmiselt raske. Letilaua taga peab majaperemees — poolakas valvet, väike plekklambike helgib ämarat valgust. Asula kutsutakse Golyminiks. Liigume veel kirikust mööda ja pöörame teelt paremat kätt kõrvale, lagedale künnipõllule, sest siin, asetades koormaid ridastikku, moodustatakse öölaagrit. . . Hobused on peagi koormaist vabastatud ja vankri külge seotud, kuna vankrialune sõdurile öömajaks jääb. Öö on eriliselt külm. Kokkukandes põllult kartulipäälseid ja õlgi, teevad nobedamad mehed tule ülesse, et end soendada ja theevett keeta. Vähenõudlikumad laotavad külje alla õlgi, asetavad ranitsad pea alla ja heidavad puhkama, kattes end kareda sineliga. . .

Kui jälle koidu ajal ülesvirgutakse, siis tunned, et külma mõjul keha tuimaks ja liikmed kangeks jäenud. Lamades ärmatanud maa peal, on jalad kramblikult kokkukiskunud, ega saa neid niipea töövõimeliseks teha. Masseerimine annab siiski abi. . .

Päikese tõusuga algas teereis edasi Pultuski poole, kuhu peale lõunat jõudsime. — — —

Saksaväed tungisid peale Mlaava langemist Prasnyschi sihis edasi. Nähtavasti oli neil siia suuremad jõud kogutud. Prasnyschi poole liikusid ka Vene väeosad ja kahuri laskemoonavoorid ja sealt kostis tugev ja vahetpidamata kahuri mürin.

— Bumm-bumm! Bumm-burumm-bumm! Bumm-bumm! — ei vaikinud laskemürinad minutikski.

Tihtipeale nõuti meie transpordist üksikuid toidukoormaid Makovi ja Prasnyschi linna sõita. Pultuskis kauem püsides tuli ka minul kord Prasnyschi sõita. Tol-

ajal oli Prasnysch kord sakslaste käes ju olnud, kes alles paar päeva tagasi uuesti väljalöödud ja suurema kaotusega piirile paisatud. Meie sõitsime mööda kaevikutest, kus töötasid vaheldades mehed kui naised, mööda laskemoona vooridest ja nende meeskonnast, kes tee kõrval puhkasid, et jälle edasi sõita. Tee ääres mõni kilomeeter linnast seisid majad, mille katustesse ja seintesse olid kahurmürskid hiigla auke sünnitanud. Mõned tee ääres seisvaist puumajadest olid lõpulikult hävinenud, kuna püramiidi kujulised ahjuvaremed ühes korstnaga nende endist asupaika tähistasid. Omapärane oli vaade lahinguvälja peale, kus teotsenud kõigeägedamad jalgväe lahingud. See tuletas meelde taluniku põldu, mille peale väikeste hunnikutena sõnnikut veetud. Siin olid nad aga põllumulla hunnikud, mida sõdurid oma järkjooksus pea kaitseks käsilabidaga kaevanud. Peaaegu risti maanteele, mida mööda sõitsime, aheldas sik-sakiline kaevik, kust väljalöödud alles paar päeva tagasi sakslased.

Meie peatasime hobuseid ja läksime neid vaatama.

Laibad olid ju siit koristatud, haiged välja kantud. Värskelt kaevatud, õle ja heinaga kaetud, kraavi põhjas vedelesid suurte hunnikutena terved püssipadrunid, kuna üksikuid keste laialipillatuna leidus. . . Siin valitses nüüd vaikus, kus alles mõni päev tagasi tuhanded inimesed hävitasid üksteise elu oma rahvus-ideaalide pärast. Väljaastudes kaevikust ja silmates eemale, nägime, kuidas mitmes kohas sellel tasandikul sõitsid ratsanikud, otsides nähtavasti üksikuid laipe ja haavatuid, kes eelmisel päeval veel leidmatuks jäenud. Ja niisuguseid leidus ka tõesti mitmes kohas, nii kohastasin ootamata tee ääres kraavis saksa sõduri koristamata laipa. Ta lamas selili, kaugel omast kodumaast, purustatud verise peaga ja igavesti kinnivajunud silmadega. Vähe eemal lamas teine samasugune, põlvili, kuna selle ees oli näha veel paar surnukeha. Vasakult kraavi valli tagant sirutles tardunud käsi, nagu tahaks veel õhust kinnihaarata. . .

Meie istusime vankrile ja sõitsime elanikudest tühjaks jäetud linna, kus keskmiselt iga kümne maja peale üks purustatud ehk pooleni mürskidest hävitatud, ja peaaegu kogu linnas ühtegi terveks jäenud aknaklaasi ei leidunud. Sõdursalgad kõndisid mööda uulitsaid. Väike poisike ja tüdruk korjasid põlenud maja alt keldri august kartulaid. Keldri augu ligi lagunenud ahju kõrval lama-

sid kõverad raudvoodi jäänused. Plekk-katuse tahvel oli nagu kokkupigistatud riideräbal paisatud, nähtavasti plahvatuse tagajärjel, puu latva, mis selle maja taga kenas aiakeses kasvas, ja nõnda ka jäänud senna palja okste külge rippuma.

Peaaegu vastas, teiselpool uulitsat seisis kirik kõrge kivi aiaga, mille sees märkasime suurt ümarikku lõhke-auku. Meie ronisime temast läbi ja osutusime vilja-puuaias. Üks puutüvi oli schrapnelli kildudest purustatud, osa okstest murtud ja kiriku müür samal kohal saanud hävitavaist kildudest aukliseks ja kirjuks.

Meie läksime tuldud teed tagasi ja pöörasime linna surnuaiale. Ka siin oli äge võitlus olnud. Mõnel haua-ristil ja monumendil olid veel veremärgid, puudel oksad murtud ja osa puudest hävitud. . . Kümmekond sõdureid surnuaia ühes nurgas kandsid saksalangenuid ühishauda.

Meie astusime ligi ja nägime all põhjas neid tihedalt üksteise peale laotuna.

„Kui palju neid siin on?"

„Kolmkümmend kuus," vastas allohvitser. Ja tema alluvad hakkasid neid niiske mullaga katma.

Peale Varschavi operatsiooni.

Olime Soldau kaotustest toibunud, kui hakkasid teated liikuma, et sakslased Varschavi peale suurema sõja-käigu ettevõtavad.

Võschkovost Serotski jõudes veendusime juba kindlasti neis kuulujuttes, sest kahurite äge mürin Varschavi piirkonnas tõendas kõigiti siin sõjategevuse arenemist. Sakslased olid alustanud pealetungi Varschavile lõuna poolt, s. o. pahemalt Visla kaldalt — ja Novogeorgievi fortidest ei olnud otstarbelist abi nende kauguse pärast. Oli tõenäoline, nagu oleks võitlejate poolte kogu kahurjõud Varschavi alla koondatud, nii vahetpidamata äge oli nüüd mürin ööl kui päeval. Ööseti oli lahing erutavam. Kui kauged põuavälgud sähvatasid üksteise järele küll üksikult, küll hulgaviisi kahurite laskehelgid pimedal pilvisel lõunapoolsel taevaserval, ja nende järel kuuldusid põrutavad mürinad ning mürskide ja miinide

lähemised „Bum-bum! Bum-burum-bum! Bum-bum! Maapindki nagu oleks värisenud öösiti magajate külje all ja iga väljalastud mürsk nagu oleks vaenlase oma olnud, mis venevägede peale juhitud. Selle lõpmata mürina all mõõdad mõttes mürskide langemise kaugust ja kujuteled ette nende hävitavat tööd. . .

Umbes kahenädalise ägeda ja vahetpidamata kestva lahingu järele algas Serotskist Varschavi sihis meie liikumine. Rahuldustundega võtsime seda käsku; arvasime, et sakslase ägedus raugenud, et veneväed asuvad nüüd omakorda pealetungile.

Möödusime Zegrze fortidest — ja meile selgus, miks saksaväed mitte siitpoolt küljest Varschavi linnale ei julgenud läheneda. Broneeritud maaalused kindlused, mis tumehalli värviga saladusliselt tähistavad koltunud sügisloodust, oleksid selleks liig palju inimohvreid nõudnud. Saksa strateegia ja taktika pidi ju sellega arvestama. Kuid mida lähemale Varschsvile jõudsime, seda enam liikusid mitmesugused „traadita telegraafi" ärevad rahvajutud. Teati kõnelda, et üks saksaväe osa olla Vislast üle tulnud ja läheneda teisest küljest Varschavile, ähvardades ka muidugi meie transporti. Ei tea, kas oli see tingitud transpordile antud ootamata käsust, kui Radzimini linna lähikonnas ühes külas viibisime: kesköõl kiirelt väljasõita. . . Mäletan, et sel ööl sõitsime umbes 20 kilomeetrit Vislast eemale ida poole — nii et hommikuks Stanislavovi alevi jõudsime. Tuli öösel sõita koguaeg pilkases pimeduses ja aegajalt vaadata Varschavi all seisva saksaväe heledate helgiviskajate kiirte poole, mis kohati maad ja taevast valgustasid, ja mõttes arutada, kuidas tarbekorral oleks võimalik kaduda kiirelt pimedusse. . . Ärevuseks ei olnud aga tõeliselt mingit põhjust, sest juba Kaluusinist Novo-Minski sõites tuli meile ammuoodatud teade: Varschavi sõiduks valmis olla. See tõstis meeskonna meeleolu. Novo-Minskis käisime linnasaunas ja leidsime tühjas lõhutud kasarmu ruumis omale öökorteri, kus võisime mõnutseda rahulikult õlgedel, rõõmustades selle üle, kui väikesed lapsed, et tuul ei puhu ega vihma peale saja — nagu sarnast olukorda sõdur üldse arva võib maitseda. . .

Oktoobril 1914 a. sõitsime Varschavist läbi. Linnaelanikud-poolakad olid ülevas meeleolus. Nad võtsid meid vastu käsipakikestega kaupluste uste peal ja uulitsa

nurkadel, jagades suitsu ja schokolaadi. Linnast läbisõites valdas eriti minu tähelpanu suurepärane Ponjatovski sild (tolajal vist Aleksandri sillaks nimetud), mis Praaga linnaosa ühendab südalinnaga, Stanislavi esplanaad ja majesteetlik Uus ilma või Püha risti (täpne nimetus ununud) uulits oma ilusamate ehitustega ja mälestussammastega, mis andsid tunnistust omaaegsest Poola hiilgusest ja ajaloolisest vägevusest. Sõdur, kes vaheldamata muljete vaesuses ja oma ümbruse ja kaevikute mustuses kultuurelust eemal päivi veetnud, osutudes äkki sarnase puhtuse, kunsti ja ajaloolise mälestuse ees, peab liigutatult küsima:

Mis magus, liht ja hea,
Kuid siiski murrab südant. . .
Mikspärast? — ma ei tea. . .

Umbes 3 kilomeetrit teiselt poolt linna äärelt algas endine lahinguväli, kus sõjariistade kahevõitlus lõppenud. Linn oli mürskidest vigastamata, sest vene kahurid ei olnud vaenlast nii lähedale lasknud. Teeäärsed külad ja üksikud majad Varschavist kuni Nadarzini, s. o. 8—10 kilomeetri ulatuses linnast, olid kahurtulega põletatud ja hävitatud. Siin kui seal põldudel olid mürskidest sünnitatud sügavad augud n. n. „lehtrid". Maanteel olid nad vene väeosade poolt värskelt tasandatud, et võis liikuda. Vene väed tungisid nüüd kiirelt taganevate sakslaste järele. Raskemad väeosad ei suutnud ratsa- ega jalgväega ühes liikuda purustatud sildade tõttu (nagu Bsura jõel.) — ja nii oli saksavägedel võimalik taganeda väiksema kaotusega.

Kahurite laskemürtsud kostsid kaugemalt ja tumedamalt, ja meie kõik teadsime, et sakslased kiirelt taganevad. Suurem arjergardi kaitselahing oli neil venelastega Rava lähikonnas maantee peal metsa ääres, kust paar päeva hiljem möödusime. Koht oli vaatamiseks õudne.

Siin kui seal olid mürskidest ja schrapnelli kildudest puud pilbastatud ja oksad purustatud. Siin kui seal rippusid riideräbalad okste küljes, kuhu plahvatuse jõud neid paisanud. Mõnes räbalas paistsid arusaamatuseni muutunud verised lihatükid. Siin kui seal kivide ja küngaste kõrval leidusid kuivanud vereplekid. Laibad olid koristatud ja maetud maantee valli kõrvale kraavi, neil nähti aga väljapaistvat mulla alt käsi ehk jalg. . .

Ka hobuste laibad lamasid maas tee äärtel sirgunud kaela ja väljasirutatud jalgadega.

Suuremad salgad sakslasi-sõjavange toodi sama teed tagasi ärasaatmiseks Varschavi kaudu Sise-Venemaale. Ma püüdsin uurida nende sisemist hingeelu välispidise oleku ja näo järele. Kuid närvilikkust ei olnud märgata, enesevalitsemine näis olevat kõigil kindel, ehk nad hingepõhjas võisid tunda ka raskust. Nad olid pealtnäha terved, kuid kergelt riietatud, mis Venemaa karedale kliimale ei vastanud. Mulle näisid mitte küllalt praktilised olevat eriti nende kiivrid, mis tehtud plekist või muust metallist, mustaks lakeeritud, nahkse voodriga ja otsa ees suure kullatud Preisi kulliga, mille peal seisid tähed:

Mit Gott für K o e n i g und Vaterland, kus juures sõna „Koenig" oli suuremalt esitatud, kui Gott ja Vaterland. Neid lipulauseid, nagu hiljem nägin, leidus saksa väeosades rohkesti. Rihma pandlaid dekoreerisid sõnad: Gott mit uns. Kahuritel olid nad ka igal ühel isesugused, nii näit: Pro Gloria et Patria, Ultima Ratio Regis j. n. e. Eks väljendanud need laused selgelt seda, mis ju poolsada aastat tagasi Saksamaal väljakujundati nii süstemaatiliselt ja sihikindlalt s. o. militarismi.

Lodzi kaotuste puhul.

Toidumoona transporteerimisel linnast linna (nagu: Tarzin, Mschtsonov, Schirardov, Sohatsev, Skernevits, Jeschov, Bresin, Tuschin j. n. e.) jõudsime ka Lodzi. Kohalikud elanikud usutlesid meid: „Kas on tõsi kuulujutt, et sakslane uuesti Lodzi peale sõjakäiku algab?" „Ei või õige olla," arvasime meie, „kuna ta ju Varschavi operatsioonis küllalt õpetust sai."

Kuid kohalikkudel elanikkudel oli seekord õigus. Saksa aeroplaanid hakkasid end Lodzi piirkonnas sagedamalt näitama. Ja Laski linna all algasid hiljem pealetungiva saksa väega uuesti lahingud. Meeleolu venevägedes oli optimistlik. Kõneldi sagedamalt Lodzi võidu võimalustest. Vene paremad väe osad olid linna ümber koondatud, osa neist vaenlase ümberhaaramiseks määra-

tud. Ka kahurjõud olid erakordselt tugevad. Nii oodati häid tulemusi. Need tulemused pidid saama saksa jõu murdmiseks, vastukaaluks Soldau kaotusele. . . Umbes kolmenädalalise pingutava võitluse järele hakkasid aga kurva ennustusega teated levinema, et saksa väed ümberhaaravaid vene väeosi omakorda ümberpiiravad, mis viimaste kaitseseisukorda Lodzi all kõikuvaks teeb. Linnas hakati evakueerima haigeid ja moonaladusid. Meie transport asus sel ajal Volarakovo külas. Teadsime, et ka meil tuleb varem ehk hiljem siit lahkuda. Käsk järgnes Ujasdi liikumiseks. Ujasdis oli tarvis varustada end kõigeesmalt hobuste toidu tagavaraga, korraldada liikumiseks sõiduriistad ja, kui aega jätkub, puhata. . . Kui selle tööga valmis saime, oli umbes kesköö. Meie võtsime aset ühte teeäärsesse majja, kütsime toa soojaks ja tellisime majaperemehelt õlgi, et toetada päid ranitsale. Õhtul levines „traadita telegraafi" teel rahvajutt, et vaenlase ümberhaarav väeosa Bresini linna ja Koljuschki raudtee jaama vallutanud, mis klm. 5—6 meilt eemal. See sõnum sünnitas meeskonnas veidi ärevust. Kui Koljuschki raudteejaam Saksa väe poolt vallutatud, siis võis ta kergesti raudtee liini mööda meile läheneda. . . Siiski — see oli kuulujutt. Eks ülemus seda ise tea. . . sõdur loodab ju tema korralduste peale. Liigne väsimus teeb ka igasugustele sündmustele tuimaks. Vabastades rahulikult riietest, suutsime soojas toas vaevalt õlgedele heita, kui kuulsime kahurväe vooride rasket lõputa mürinat, kes kiirelt akende alt mööda kihutasid. Korraga mürtsusid rasked rusika hoobid meie aknaraamide pihta ja väljast karjuti: „Kas siin majas on sõjamehi? Kõik kiireks liikumiseks üles!" On see siis ikka tõsi, mõtlesin ma, „mis õhtul kuulujutt kõneles. . ."

Ma riietusin kiirelt, haarasin ranitsa pea alt ja ruttasin välja. Väljas oli pime, et isegi nagu öeldakse, sõrme suhu pista ei näinud. Ärevus kiirustas meeskonna tööd — ja mõne minutiga olid hobused rakkes. Sõit algas — õigemini kihutamine, sest maanteel liikusid jälle korraga kolmes reas kõik voorid: kahurid, parkad ja transport. Liikumine kestis peatamata, kuni päevavalgel Tomaschevi linna jõudsime.

Tomaschevi linn, mis Piilitsa jõe ülemjooksul, oli äärmiselt täidetud sõjavägedega. Siin sündis, nähtavasti, väe osade kiire ümberpaigutamine, kes Lodzi alt tulivad.

Meie lõunatasime püsti jalapeal, et kiiremalt edasiliikuda — ja lahkusime veel enne õhtut linnast. . . Linna ümbrus on rikas metsadest. Siin asusid omalajal tsaari suured jahimetsad nägusa jahilossiga, mille lähikonnast möödusime. Need metsad said võrdlemisi hästi hoitud, samuti ka nende omapärased elanikud, ja reisija võis mõnikord siit läbisõites üht kui teist haruldast metslooma näha. Suure metsa all kadus varakult päevavalgus, jõudis pilkane kätte. Tee oli koorma veoks raske ja hobused kippusid väsima. Piits ei ole ergutusabinõuks, väsinule armas vaid seisang. . .

Kuid sagedased tee peal seisangud selajal, kui kõigil tõsine ruttamine, viivad koorma reast välja ja jätavad sind üksi saatuse hooleks. Üksi — põlises pimedas metsas. . . Eemalt kostab veel mõni kaugusesse kaduv sõduri hääl, mis väljendub hobuste virgutuseks. Siis jääb ümbrus kohutavalt vaikseks. . . Kuni väsinud loomad puhkasid, piinas mind rahutu mõte:

„Kuidas üksi edasi sõita?“ mõtlesin ma. „Öö on pilkane. Ma ei tunne sugugi teed. Ei ole ka kaasas kompassi, kaarti ega elektrilampi. Ülemuse poolt ei ole teadaantud, kuhu nii kiirelt rutati. Sellepärast ei teagi teed küsida, kui kohtaks mõnda reisijat. . . Edasi sõita võib veel kuni teelahkmeni. Siis aga on asi täbaram. Võib juhtuda, et pöörad valeteele ja sattud vaenlase luursalgale vastu. . . Teelahkmel jälgi uurida? Ei ole see pilkases pimeduses sagedasti kerge — võib ekslik olla, sest igasugused väeosad on jälgi ajamas nüüd mitmel teedel. . . Ei ole julge, et need sihile viivad. Katsusin lühikeste puhangute järele loomade jõudu pingutada, mis siiski tagajärge andis. Olles mitu korda tee peal veel niiviisi puhanud, jõudsin viimaks välja metsa äärele.

Hele kuusirp hakkas ka pilvede vahelt paistma, mis aitas maastikku selgitada. See oli tõusev lagendik, mida mööda tee kaugusesse kadus. Teelahkmeid õnneks ei olnud — ja nõnda jäi usk kindlasti edasiliikuda. Metsa äärelt mõni kilomeeter edasi, kohtasin teeäärset üksikut elamut, millel aga majaperemeest ei olnud. Tundmata sõdurid olid võtnud siin aset, kellelt enda huviks ka mingisuguseid teateid ei saanud. Pingutasin veel loomade jõudu kuni mingisuguse verstatulbani, kust tee kaheks hargnes. Nüüd oli nõu otsas: kuhupoole käänata? Sambakiri ja liivajäljed pimeduses ei seletanud mulle

midagi. Kuna teekäijaid keskööl ka ei olnud, tuli riisiko peale rajada. Pöörasin hobused paremale — ja raske koorem veeres mäeveerelt kergesti alla. Orus seisis tõepoolest asula, kus ööbis üks osa meie transpordist. Olgugi, et oma rühma veel ei leidnud, olid need siin ikkagi „omad" mehed. Lapselikus rõõmus lahenes südamenukrus. Kui siis hilisel ööl sõdurite jahtunud theevett sai joodud ja suhkrutükiga leivakoorikut söödud, võis rahulikult puhkama heita Poola taluniku toanurka selle ainsa ja tavalise sõduripalvega:

„Mu päevavalud paranda
Öö, armas õndsa unega! . ."

Teisel keskpäeval jõudsin oma meeskonnale järele, kes Novo-mjasto alevikus viibis.

Teeta.

Mis teha? Kuhu juhtunud? . .
Meel kartlik, hirmuline:
Ma olen äraeksinud. . .
Oh, mets on paks, öö pime. . .

Kas tungida veel edasi? —
Ei. Süda seisab vastu. . .
Noh, lähen ma siis tagasi,
Kuid jalg ei jaksa astu.

Kui surmaotsust ootamas. . .
Mis minust saab? — ei tea.
Öövarjul nagu vehklemas. . .
Mul mõttest väsind pea.

Oh tuleks päev ju ometi,
Tooks rändajale selgust! . .
Ma ootan — ootan koiduni,
Seks lootus annab julgust.

Kaeviksõda.

Peale Lodzi kaotuste kujunes lahinguliiniks Ravka ja Bsura jõgi, kuhu talve tulekul peatuma jäädi. Võidi oletada, et sakslased peale eduka võidu pakasel ajal ka sõjategevust katkestavad, kuid see ei vastanud tõele. Poolamaa talv ei seganud ometi raudkiivri mehi nende tegevuses — ja lahingud kestsid siin raugemata edasi. Ägedad olid iseäranis Bsura äärsed lahingud. Saksa koondatud kahuritule tõttu pidid vene väed oma seisupaikadel tugevasti kindlustama. Siin kujunes n. n. kaeviksõda, mis 1914 a. lõpul ja 1915 a. algupoolel sõdivate poolte vahel peeti. Hiljem läbielatud sõjad, nagu seda olid Loodearmee avantüür ja meie eesti vabadussõda, kust osavõtsin ohvitserina, olid oma tegutsemise poolest õieti partisaansõja iseloomuga.

Et lugeja tolleaegsest sõjaelust selgemat pilti saaks, avaldan siin vene kirjaniku N. Morosovi sulest vene lehes 1915 a. alul ilmunud Bsura kaevikelu kohta kirjelduse:

„Meie sõitsime kaua oma teed mööda selles suunas, kust kuuldusid aegajalt tumedad kahurite laskemürinad. Ma olin sõidukis esmalt leitnandiga, kuna kaks tagavara lipnikku, kes rahuajal kunagi sõja peale ei olnud mõtelnud, meie eel või järel ratsutasid. Pärast istus leitnant, hobuse selga, et endale sooja teha, kuna tema asemele minu kõrvale üks lipnikkudest aset võttis".

Ikka kõvemalt ja kõlavamalt kuuldusid eelpool kahurite laskemürtsud seda mööda, kuidas päev ööks muutus ja loode pool, kuhu meie nüüd pöörasime, verev õhtueha kustus. Viimaks kadus ta koguni ja taeva peale tulid nähtavale esimesed tähed.

„Kes kõnnib ees?" kisendas häkki minu naaber, kumardades kõrvale, et silmata üle hobusepea ettepoole.

Eelkäija osutus ka ohvitseriks.

„See — olete teie?" kisendas ta. „Aga kas teate, et sakslastel siiski õnnestus lõpuks mürski sinna paisata?"

Ta näitas käega ühe mõisa päralt oleva kahekordse kivimaja peale, millest meie mööda sõitsime.

„Mis te räägite? " hüüdis mu kaassõitja.

„Kas kolonel on elus?"

„Elus ja vigastamata. Ainult leitnant sai kontuusia. Mäletad, meie ju ikka kõnelesime, et sakslased ei saa kunagi selle maja pihta märki, sest nad olid tagajärjeta kulutanud tema peale sajandeid mürske."

„Ja kus teie nüüd asute?"

„Kolisime üle halupasse. Siin ei võinud enam elada. Kõik aknaklaasid lendasid pihuks. . . Ma pean aga patarei juurde ruttama. Jällenägemiseni seniks! Kui vabanen tööst, tulen ka teie juurde kaevikusse."

„Siin asus meie staap," ütles mulle leitnant, näidates ööpimeduses seisva maja kontuurile „ja sakslased olid nähtavasti väga hästi selles teadlikud. Nad tulistasid teda koguaeg, purustasid kõik lähidalasuvad majad, kuid see jäi ikka vigastamata, nagu mingisuguse ime läbi."

„Tähendab, meie oleme juba kahurtule piirkonnas?" küsisin ma.

„Oo-jaa — juba ammugi. Päeval ei võikski siin sõita. Nähes sõidukit, avaksid sakslased kohe tema peale tule."

„Aga kuidas teie päeval kaevikutega ühendust peate?"

„Oleme sunnitud jalgsi liikuma. Ennemalt tulistasid sakslased ka üksikuid jalakäijaid kahuritega, kuid nüüd juba ammugi mitte enam. Nähtavasti hakkas neil laskemoonast kahju.

Meie sõitsime veel umbes pool versta, mille järele sõidukist väljaastusime ja jalgsi läksime, et sakslased rataste mürinat kiviteel ei kuuleks ja neile hästi tuntud teele tuld ei avaks.

Meie kõndisime pimeduses üksteise järele, nagu seda Fenimor Cooper omas romaanis kirjeldab vanade indiaanlaste elust. Momendil oli kahurtuli koguni vaikinud, kuna selle asemel algas püssilaske ragin kaevikutes. Aeg-ajalt, vahel otse meie ees ja õige lähedal, vahel kaugemal, kahelpool küljel tõusid heledad raketid õhku ja kustusid paarikümne sekundi järele: ühed neist lagunesid tähekeste koguna, teised valgustasid lihtsalt.

„Need, mis tähekesteks lagunevad, on meie kaevikutest," seletas mulle lähem kaasreisija, lihtsad on sakslase omad. Nendega valgustatakse aegajalt vaenlase kaevikuid, et vaadelda, kas seal mitte tormijooksule ei valmistata. Siin ongi ka meie ohvitseride kaeviktuba.

„Sõduritel on samasugused, ainult madalamad," lisas teine kaasreisijatest.

„Aga see, kus teie ühes meiega ööbite, loetakse meie kaevikelu toreduseks."

Meie astusime puuuksest sisse, mis kõrge raudtee valli sisse ehitatud, ja teda enda järel kinnitõmmates, osutusime madalas maaaluses ruumis, mis kinnitatud laudade ja palkidega ja milles ämardus üksikust küünlast nõrka valgust. Tema keskel seisis lihtne puulauake, mille peale asetatud maakoha kaart, ja mille ümber istusid kahurväe kolonel ja veel kaks teist ohvitseri.

Minu kaasreisijad tutvustasid meid üksteistega. Oma kaarti kõrvale pannes, hakkasid nad kohe küsimistega külvama ühe kui teise sõnumi üle välisilmast ja Petrogradist. Eriti liigutas mind see asjaolu, et isegi siin kaevikonnis, mis vaenlase tule all ja jalgväe kaevikute keskel, mind kui vana tuttavat vastuvõeti ja püüti karmis isiklistes oludes mulle anda endast paremat.

Kõne pööris ka nende eneste siinse elu peale — selle peale, kui harva neil tuleb kaevikuis näha uut inimest, kus sagedasti terved kuud möödalähevad ilma, et mingisuguseid muljeid oleks, peale ühe ehk teise vaenlase tulistamise tulemuste; kuhu harva ja korratult ilmuvad ajalehed ja kirjad ja kus iga uue inimese külastamine sündmuseks saab, mis kogu eluaeg meelde jääb ja millest ju mitu nädalat ette kõneldakse.

Ma sain sellest väga hästi aru ja mul oli rõõm oma siiatulekuga neile näidata, et nad mitte unustatud ei ole nende poolt, kes neist kaugel elavad. Ja mida kauem ma nendega koos viibisin, seda lähemaks said mulle need inimesed, ja meie andsime lõpuks lubaduse, ka edaspidi oma tutvust mittelõpetada ja üksteist Petrogradis ülesotsida, kui sõda lõpeb, kus nad harilikult kõik elasid.

Kui õhtueineks sai midagi söödud, läksime välja vabaõhu kätte, ma tutvustasin neile midagi taevatähestikust, mis meie peakohal sellel kuuta ööl hiilgasid. Mäekingu jalalt kaevikuist kuuldus aga laskeragin, ja aegajalt lendasid üles heledalt valgustavad saksa raketid.

„Kui rahulik on taevalaotuses ja kui vaenulik tema all maapeal," tähendas kurvalt üks minu kaevikonni seltsilistest.

„Täna saab olema eriti rahutu öö," ütles major. On määratud jaht sakslase peale.

„Mis see on?" küsisin ma.

„Tarvis kindlaks teha, kas ei ole siin uusi saksa väeosasid ilmunud. Selle jaoks on vabatahtlikult soovijaid, kes püüavad mõned sakslased kinni ja toovad meile. Arusaadav, et sarnane jaht sünnitab nende juures suurt rahutust ja toob kaasa alati ägeda tulevahetuse.

Aga siiski, läheme parem magama.

Teie ei ole vististi kunagi kottides veel maganud?

„Ei. Aga mis see on?"

„Küllap näete."

Meie läksime uuesti kaevikonni. Seal lebasid kuue madala ja kitsa väljavoodikese peal, mis tihedalt üksteise kõrvale asetatud, iseäralised magadisvahendid, nõndanimetatud kotid. Need olid tõepoolest inimese pikkused tugevast kalevist kotid, mis veekindla purjeriidega ületõmmatud. Peapoolses osas oli tehtud neil samast purjeriidest midagi baschloki sarnast, et ka külmal ajal nendega võiks pead katta. Riidest niivõrd vabastades, et häire ajal võiks kiirelt üleskarata ja väljaastumiseks valmis olla, ronisime jalad eespool oma kottidesse õladest saadik ja kustutades küünla, uinusime peagi.

Veel kunagi ei olnud ma nii hästi uinunud kui selles omapärases magadises. Ma ei kuulnud kogu ööl ühtegi kahuri laskemürtsu, ehk nad küll, nagu seltsimehed mulle jutustasid, vahetpidamata mürisesid, kuid püssiraginat peaaegu sugugi ei olnud kuulda onni sügavusse.

Koidu ajal ärgates, ei tahtnud niipea ülestõusta ja pugesin kotist viimasena välja. Meie onnis, mis õhtul palavaks köetud, hakkas nüüd kaunis jahe, — päeval teda kütta ei võinud; sest vaenlane märkaks suitsu järele tema asukohta.

„Lähme sakslasi vaatama," ütles mulle kolonel, kui olime teed joonud.

Meie läksime välja vaba õhu kätte ja tõusime raudtee valli harjale. Seal oli kaevatud kitsas, keskmise inimese sügavusega kraav, milles võis käia ilma, et ümbrusele oleks nähtav. Kraavi otsas seisis maa sees kitsa prao vahele asetatud välja pikksilm.

„Teie näete, et siin tuleb kitsa pilu sisse vaadata, et mitte näidata oma pead, muidu lasevad kergesti kuuliga läbi," ütles mulle mu saatja. „Samuti teevad ka sakslased meie vastas. Vaadake ise."

Ma silmasin binokli torusse ja nägin — just mõne sammu kaugusel — Bsura jõe vastasseisvat kallast,

mille ligidal aheldusid kalda suunas sakslaste traattõkked.

Nad olivad samasugused, nagu meie omadki. Kolm või neli rida madalaid teibaid, (nagu noorpuude istutamise toed puukoolis), aheldusid mööda kallast kahele poole lõpmata kaugusesse. Nende vahel, lähtudes ühe rea teivastest teise ja tagasi mitmete diagonaalsete sikksakkidega, oli pinguli tõmmatud okastraat, mis näis välja nagu kalapüügi võrk, mis kuivama visatud kolmik-rea teivaste peale. Igaüks, kes soovis vastasseisvale kaldale tungida, pidi eksima ja kinnijääma selles teravas traattihnikus, nagu kärbes ämbliku võrgus, ja temas kaua rabelema enne, kui oskab katki lõigata kaheksa rida traati.

Aga seal, mõnikümmend sammu eespool, looklesid värskest mullast madala valliga sakslaste eelkaevikud, mille kitsastest avaustest vaatasid välja kuulipildujad ja püssid, mis olid valmis ühe minutiga puruks laskma kõike, kes siia võrku jääb rabelema.

„Kas näete ühte sakslase pead kaevikus?," küsis mu seljatagand saatja.

„Ei, mitte ühtegi."

„Ja ei saagi näha, sest et iga endailmutaja saab kuuli meie kaevikust, siitpoolt Bsura kaldalt.

Niisugusena paistis mulle nüüdisaja kaeviksõda. Temas ei ole midagi sarnadust nende illustratsioonidega, mis ilustavad ajalooraamatuid.

See on kuulipildujate teene, et sõdijad pooled on pugenud maa sisse, ja nüüdisaja lahinguväli moodustab päeval koguni tühja lagendiku, kus ühtegi inimolevust ei ole näha ja ainult teadmata, kust kohalt kõmiseb kahurite laskemürin ja püsside ragin. Kõik on end mulla sisse kaevanud, nagu sipelgad või mutid.

Isegi kahurid maskeeritakse nüüdisajal mätaskatustega ehk ebapõõsastega, nii et teie ei märka ka kõigesuuremat kahurväe laskeriista, kuni osutute otse tema ees.

Nii mõnda korda naljatades küsitlesid mu kaaslased minult sel hommikul, kus seisab see või teine nende suuremaist laskeriistadest, ennustades et ta paarikümne sammu kaugusel asub, kuid ma ei võinud leida, kui just ta peale otsekohaselt ei juhtunud, ja ometi oli sellel väljal nii hõre lehtedeta võsadik, et ta mitmes suunas isegi maastikku ei varjanud.

„Kõik tähtsamad abijõudude ehk moonavooride liik-

lemised," ütles mulle üks saatjaist, „sünnivad laskepiirkonnas üksnes öösiti, ja needki ka võimalikult vaikselt, kuna päeval on kõik inimesed peidus kaevikus või kaevikonnis."

Minu ümber, esimeste ja tagumiste tagavara kaevikute vahel laienes parajasti väli, mille peal paistsid igalpool sõdurite kaevikonnid kui suurte muttide mullahunikud. Ma pugesin läbi pisukese ukse ühesse neist. Ta oli niivõrd madal, et seal võis kolmel ehk neljal inimesel üksnes istuda ja lamada. Maas olid õled. Põranda sees augus oli laotud kamin mõnest telliskivist ja tema lähedal, kahe sõduri ranitsa kõrval, lebasid lühikesed puuoksad, mis määratud õhtuseks või öösiseks kütmiseks.

„Teie näete, et siin sellel välispidiselt tühjal väljal on terve maaalune linn," ütles mulle leitnant.

„Aga kas sakslastel on ka samasugused kaevikonnid?"

„Ja muigugi, aga meil ei ole võimalik neid siit näha. Tahaksin Teile näidata," jätkas ta, „suurt vabrikut meie kaevikliini lähedal. Tema hooned on kõik purustatud saksa mürskidest, kui sõelapõhi. Sakslased arvavad, et seal vee pumbamaja-tornis asub meie vaatluspunkt, ja tulistavad teda igapäev."

„Ta viis mind loodepoole, ettevaatlikult ja kiirelt, laineliste madalikkude kaudu, sest et peaaegu kogu tee sinna seisis sakslaste laskepiirkonnas ja oli hästi näha lähemaist sakslaste kaevikuist.

„Meile ei ole kohutav siin nende püssituli, ütles ta mulle. Kuulid jõuavad vaevalt siia. Kuid peab hoiduma, et ei märkaks kahurvägi, muidu hakkavad kohe puistama schrapnellidega.

Kogu ümbrus oli puruksküntud suurtest „musta onkude" lehtritest, nagu venesõdurid saksa mürske nimetasid, mis paiskasid langemisel ja lõhkemisel muste suitsusambaid. Vabriku hoone seinad olid tõepoolest sõelapõhja sarnased. Mürskide tükke leidus kõigilpool. Suurel kivimajal, mis põllutöömasinate laoks, oli katus põlenud, ja üks tema seintest moodustas midagi auvärava taolist võlvi nagu Fingalovi koopas, ja temast läbi paistsid sakslaste poolt kaldalt metsad ja orud. See oli pilt täielikust hävitustööst.

Kas need veel kunagi ülesehitatakse, — mõtlesin ma — ja kas varemetest veel kord vabrik tõuseb? Muidugi. Kõikvõimas aeg võtab oma, kuid uutes hoone-

tes saavad olema, võib olla, ka uued omanikud. . . . Aga kuhu jäävad praegused?

Meie sammusime pikkamööda tagasi oma kaevikonnide juurde mäekinkude taha, kuid vaevalt saime vähe maad mindud, kui sakslaste poolt kaldalt kõlas kahuri „bumm," kuna meie seljataga varemeis kärgatas äge plahvatus ja ragin.

„Sakslased märkasid meid oma kaevikutest, kui me seal käisime," ütles mu saatja, „ja andsid telefoniga teada kahurväele. Nüüd tulistavad nad teda lõpmata."

Ja nagu vastuseks tema sõnadele kuuldusid üksteise järele uuesti bumm-bumm, ja mürskid langesid meist mahajäetud varemetele. Aga peatselt hakkasid neile vastama ka meie kahurid. . ."

Novo-mjästo väljaraudteel.

Talvel 1914/15. a. muutus peale muude Novomjästo alev Ravka lahinguliini seljataguste liikumiste üheks koonduspunktiks. Siia koondati osa moonaladusid ja selleks ehitati n. n. dekovilka, s. o. väljaraudtee, mida selle leiduri prantsuse inseneri nime järele kutsutakse. Lühikesed raudlatid laotakse maa peale ja viimaste peale kinnitatakse kitsad rööpad. Vagunetid liiguvad inimeste või hobuste jõul. Seda võis kergesti ehitada, sama kergesti lahutada ja üleviia, kuhu tarvidus nõudis. See oli hädatarvilik liikumise ja transporteerimise vahend tolajal nii vene kui ka saksa vägedele. Taganemisel võeti ta ühes kaasa ja seati jälle teise paika — ja seal, kus enne sajad vagunetid liikusid ja „jaamad" seisid, oli jälle kõik vaikne . . . ainult tuuled tuhistasid vabalt mööda orgusid ja mäekünkaid ja matsid endise sõjaelu jälgi. . . Novo-mjästo dekovilka käis peaaegu rööbiti lahingu liiniga ja ühines lähema raudteega Skiernevits-Varschav.

Siit ladudest laadisime toidumoona peale ja vedasime liinile lähemaisse kohtadesse. Tuli sõita ka üle Piilitsa, mille sild oli lõhutud sakslaste poolt ja mille asemele sai kiires korras ehitatud vankrilaiune pukkide peal asuv laudsild, mida mööda koormad hädavaevalt ja tasa võisid liikuda, et jõkke ei lange . . .

Talv lähenes oma külmaga ja tõi sõjameestele palju vaeva kaasa. Eriti raske oli külmal ajal haavatutega ja

haigetega toimida. Neid veeti ka dekovilka kaudu. Sellest jutustab tolleaegne vene ajalehe korrespondent:

„Kuu paistis heledasti pilvita taevast ja valgustas külmanud muda maanteel, kui ma auto-juhi kõrval istudes liikusin kiirelt veo-autos N N küla poole. Ma ruttasin sealse dekovilka juurde. Mul oli oma laatsareti poolt korralduseks tehtud, kakskümmend vankrit kuuekümne kolme haavatu sõduriga sinna toimetada ja neid edasisaata kuni lähema reudteeni."

Ma ei olnud selles asjas enam võhik.

Eile öösel ühes arstiga viisin peale muu lahingu paigalt ühe väikese külakese terveks jäänud majast kaks ohvitseri, kus nad lamasid õlgedega kaetud põrandal. Üks neist, aastatele veel õige noor, oli haavatud kergelt jalast, kuna teisel vanemal, leitnandil, olid rasked haavad puusas ja kõhu osades.

Ja nüüd samuti kui eilegi, kui ma nende järele sõitsin, hiilgas taevas selgesti Oriooni tähestik, kumendas ratas-kuu, ja öö oli täis külma rahu. Kuni haigeid riietati, mõtisklesin selle üle, kuidas ma üleeilset lahinguvälja vaatamas käisin ja esimest korda üksinda olles selgel kuuvalgel sinna madalvõitu kaevikuisse läksin, mis rööbikult ridadena looklesid...

Surnukehad olid juba koristatud ja ainult üks — nähtavasti saksa allohvitser, — lamas seliti, kinnitatult kivikс külmanud mudasse, vaadates taeva poole tardunud lahtiseil silmil, milles helkisid kuuläiked...

Mul oli nagu piinlik tema ees oma vallalise uudishimu pärsat sellel surmaväljal, ja ma pöördusin kiirelt tagasi majakesesse, kus mõlemad ohvitserid juba valmis olid äraviimiseks.

Mul tuli meelde ka nende edaspidine saatus.

Kui järgmisel hommikul ajutisse hospitali läksin, et nende tervise üle teadet saada, siis ei leidnud seal enam nooremat, kes oli edasi saadetud Venemaale, kuna „vanemleitnant" oigas raskesti põrandal, omal madratsil ja oigamiste vahel kirus mingipärast neid sõdureid, kes parandasid ta külje alust.

„Teie olete sapöörid! Sapöörid!"

Ja missugune oli minu viimane kohtamine temaga täna hommikul. Ma tulin hospitali et asetada siis uut haavatut — lipnikku Kulischevi, keda ma teise lahinguvälja lähedusest, Bogato külakesest välja tõin ühes 5

sõduriga. Hospitale kitsal trepil kohtasin nelja sanitaari, kes kandsid kanderaamil, jalad ees, mingisugust laipa, mis ju tugevasti lõhnas. Trepp oli nii kitsas, et olin sunnitud nurka hoiduma, et neid mööda lasta.

„Siin on Teie leitnant, ütles mulle tagant järel tulev arst. — Teie ehk teate, kas tal on jäänud mingisuguseid dokumente, või paberid järele?

„Ei . . . mingisugust. Ta oli lahinguväljalt koristatud samasuguses olekus nagu siia toodud. . . Aga kuidas on see võimalik?" lisasin juurde imestades. Alles mõni tund tagasi, kui teda elusana nägin, ja nüüd lehkab juba nii laibana?

„Mis teha?" Õhkkond on meil mäda, aga temal oli juba haava külmetamisest põletik sisse löönud.

Nüüd haavatute vooriga külmal ööl väljaraudteele sõites mõtlesin ma selle üle:

Kuidas õnnestub meil ühe halastaja õega, üliõpilasega, feldscheriga ja mõne sanitaariga kõiki mulle usaldatud haavatuid korralikult edasisaata, kelle seas ka mõned sakslased, kes võrdlemisi kerges riietuses.? Nüüd lebavad nad kõik meie vankreis kui voodis, kaetud sooja nahktekiga, kuid üleandmisel tulevad need kõik äravõtta, kuna tuul läks ikka karmimaks ja öö külmemaks! . . Tundus, kuidas külm mind luudeni läbistas autojuhi kõrval sellepääle vaatamata, et tuul küll eestpoolt ei puhunud, vaid kõrvalt. . .

Aga siiski, mis võis sinna parata?

„Kui dekovilka peal ruumi ei leidu — mõtlesin ma — siis pean küll minema ülejäänud haavatutega naabri külasse ja neid seal mahutama ajutiselt majadesse.

Meie sõitsime oma vedukite ridadest peagi mööda, siis kohtasime teel mõnekümne samasuguste võeraste omadega, kes sõitsid ka selle väljaraudteele, ja viimaks, nägime oma teekonna lõpul kolmandat suurt haavatute voori. Minu kaasreisijad — üliõpilane ja naiskursist — ronisid välja furgoonist, mis meie auto peaosaks ja meie läksime kõik „raudteele", kus joonlesid maa peal väga kitsad rööpad, mis kinnitatud liiprite asemel raudlattide külge.

Niikaugele, kui silm kuuvalgel võis seletada, kuni kaugeloleva mäenõlvakuni, valendasid purjeriidest katted vagunettide peal, mis seisid pikas reas ahelana üksteise järel. Siin ei olnud neid mitte vähem, kui poolteist sada,

ja igal vagunetil oli, mitte ees ega rööbaste vahel, nagu harilikkeil hobuvaguneil, vaid kõrval põllupinnal, vedamiseks lühikese strengiga hobune, kes teda samal viisil vedas, nagu barkat veetakse puksiiril. See oligi dokovilka

Ma astusin rööbaste juurde, kus seisid kaks sõjaväe arsti, kes korraldasid haavatute väljatõstmist vedukitest ja nende ülekandmist vagunettidesse.

Meie tutvustasime endid üksteisele lihtsa käepigistusega, nagu seda tehakse eelliinil, kus üldine vajadus üksteise abi järele suurem.

— „Kas jätkub vagunettidest?" — küsisin ma ühte neist erutatult.

— „Selle partei järel, kelle laadimine teil käsil, sõidab veel teine, vedukit nelikümmend, ja peale selle ka meie oma üle kuuekümne haavatu."

„Kas nad kergelt või raskelt haavatud?" — küsis ta.

— „Raskelt ainult neli, teised on kõik kergelt."

„Sarnasel korral jatkub. Vagunettidesse võib mahutada kaheksa kergelt haavatut, kuna siia on saadetud sadaviiskümmend vagunetti.

Ma jäin eemale, et mitte takistada väljalaadimise tööd. Sanitarid tõstsid üksteise järele haavatuid. Vähesed võisid neist omal jalal käia. Neid tuli vaevaga kanderaamil vagunettidesse paigutada, ja kõik nad, lamades sõnata ja abitult raami peal, andes kõigiti end saatuse hooleks, vaatasid tähise taeva poole. Mille üle võisid nad mõtelda? . . .

Oli umbes kella kaheksa ümber õhtu. Kuu oli kõrgele tõusnud pilvita sünkjas sinises taevas, mis tema ümber värvi heitis tume-lillaks. Talvise maastiku raagude read, mis tee äärt mööda jämedate kõverate sammastega vaheldusid, mis kord lahingu tule all kannatanud, murdunud, või pilbastunud, näisid välja kui üleskerkinud juuksed kohutusest vapustatud inimestel. . .

Ma ei võinud üle poole tunni siin seistes oodata. Külm tuul kahistas raagusid ja tungis läbi mu vateeritud sinelist. Hakkasin tee ääres edasi-tagasi kõndima, kuid meie haavatute laadimiseni, kellest autoga poole tee peal mööda sõitsin, jäi veel kõigevähemalt neli tundi aega. Et siin võimalust ei leidnud millega abiks olla, läksin tagasi oma autosse ja istusin tema furgooni, kattes end temas leiduva lambanahkse tekiga ja püüdes siduda tema tagu-

misi katteriideid üksteise külge, mida tuul laiali paisanud, Kuid tuul oli nii tugev, et rebenesid keskmised nöörid, ja külma õhu voolud raputasid avauses tugevasti lahtiseid riiete ääri, lendasid furgooni ja keerlesid mööda tema seinu. Tugev külmavärin vapustas kogu keha, kuna käed ja jalad aina kohmetasid. . .

Mul oli õudne mõtelda abitult lamavate haavatute peale, kes oma järjekorda pidid ootama meie furgaanides. . .

Põhja poolt aga kuuldus kahurite mürin ja sähvatasid veri-punased välgud. . .

Ja mõte kujutas kurbe pilte. Mis kole võib neil olla, kes seal praegu kümnetena langevad külmanud maa peale külma tuulega ja vaatavad lootusetult sellele kuule ja tähtedele? . . Neid, võib olla, ei suudeta enne hommikut koristada, ja põletik lööb külmanud haavadesse, nagu sellel leitnandil, keda kohtasin laibana ajutise hospitali trepil.

Ja ikka tungivamalt ja tungivamalt tõusis rindus tarvidus kisendada kõigile tundlikuile ja mõtlejaile inimestele kaugel Venemaal, et nad läheksid appi neile, kes peavad pikkamisi tardunema uutel lahingu väljadel selles koledas talvises sõjas.

20 pommi taevast.

1916 a. õitseval kevadel, varsti peale selle, kui kindral Brussilovil õnnestus lõuna-lääne frondil austrialaste ridadest läbimurda, sõitsime Molodetschno jaama, et siin escheloonile ümberlaadida ja Voliinia väerinnale trasporteeruda. Ehk jaam oli kord vallutatud lühikest aega sakslaste poolt, näis rännikule siinne elu olevat siiski täiesti normaalne. Poed olid lahti ja kaubeldi, käsitöökojad töötasid ja rahvas askeldas igalpool; rikutud maju polnud näha ja mõni vabriku hoone säras isegi ööd läbi tuledest. . .

Siiski näis siin peale kohalikkude elanikkude palju sõjaväge liikuvat, mis andiski sellele jaamale sõjalise ilme.

Aleviku keskel raudtee ääres seisis jaamahoone, mis sai väga hädaohtlikuks kõigile, kes selles elasid ehk siin töötasid. See jaamahoone oli hädaohtlik mitte selle-

pärast, et siin peale muu mõned vagunid seisid lõhkeainetega ja laskemoonaga. Ei! Need olid vagunitesse kindlasti pakitud, tinaplommiga kinnitatud ja alalise sõjaväelise valve all. Hädaohtlik oli jaamahoone teisel põhjusel.

Pikad read kraamivaguneid jaamahoone ees, kus nad seisid, äratasid saksa lendurite tähelpanu, kes märkasid siin sõja moonaladusid ehk väe osade ümberpaigutamist ühe või teise pealelaadimise näol rongidele. Peaaegu igapäev, kui hommikune udu ja lahkuvad pilved selleks võimaldasid, olid nad sinavas kõrguses väljaspool laskepiiri lendlemas ja pomme alla pildumas. Nad ei olnud aga seni siiski õnnetusi suutnud sünnitada — ei hoonetele hävitusi luua ega elulistele surma või vigastusi tuua. Kõik pommid olid harilikult põllule langenud ja aedadesse kukkunud, kus nad suure kärgatusega lõhkesid, kaevates maa sisse sügavaid auke, mis üle arssina laiad ja pool arssinat sügavad.

Aga siiski . . . pommid on alati pommid, ja mitte laste mänguasjad, ja kui mõnikümmend neist ei ole märki tabanud, siis ei või veel öelda, et neist ka edaspidi ükski ei taba.

Transport jõudis siia hilisel õhtul. Teise päeva varahommikul pidi jaamas pealelaadimine algama. Selleks anti juba käsk, kuid meie kapten Scheleschkov oli momendiks viibinud ja töö järjekord läks edasi leivaküpsetajate roodule, kes ka korda ootis ja nüüd kohe jaama pealelaadimisele sõitis. Töö sai käima. Toimetuse ja askelduse juures valitses meestel kõva kõne, jutukõmin ja vahel sekka ka tavaline vene vandumine, mis hobuste või oma naabri suhtes väljendatud. Selle tümina vahele kostis aegajalt sinavast kõrgusest nagu midagi kõrvu nii ühetooniliselt, põrisevalt . . See oli tuttav hääl. Kõik mõistsid, et saksa valge tardunud kull jälle kusagil lendlemas. Sõdurid märkasid teda otse jaama kohal uduses kõrguses. Häkki kuuldus õhku läbistav metalline inisemine: tsiuu. . . trahh! Järgnes kärgatus vagunite ridade vahel. Kuuldus kisa ja hääli.

Mõne silmapilgu järele jooksis üks noor sõdur meie poole põllule, kus transport seisis.

„Mis on? Mis on juhtunud?"

„Oh, õnnetus, õnnetus! Pomm surmas praegu jaamas ühe sõduri. . . Ta lõpetas parajasti oma hobuste

lahtirakendust ja hakkas üle rööbaste jaamaesise poole minema, kui korraga midagi õhus kiunus. Ta oleks võinud pommi lõhkemisel maha heita, aga näed — ta kõndis, nagu poleks midagi. Lendav pommikild on ta puusa purustanud. . . Ja kes oskabki nende õhus hulluvate kildude eest end hoida. Vast ehk oleks see võimalik olnud mõnes mullakoopas, aga siin pole kuhugi peita.

„Ja kas ta on surnud?"

„Ei, veel küll elab, aga mis sellest enam — puus purustatud. Mindi velskeri järele."

Läksime teda vaatama.

Ta lamas rööbaste vahel. Umbes paarkümmend sõdurit olid tema ümber kogunud. Ta ei hoiganud, aegajalt ajas omad silmad pärani ja näris siniseks muutunud huuli. . . Lõug värises ja hingamine toimus korratult. Ta oli suremas. Lähemad sõbrad kumardusid tema üle ja püüdsid t'aga rääkida. Omas valus tundis neid siiski.

„Andestage sõbrad". . . suutis vaevalt kõnelda: „Paluge minu pattude eest. . . Issand on karistanud, jalad on vist purud. . ."

„Meie saatsime kohe velskeri järele" kõnelesid sõdurid. „Võib olla, sa ei sure veel".

„Andke andeks seltsimehed, kui milleski olen paha teinud. . ."

„Sa ei ole ju midagi paha teinud" rahustasid juuresolijad.

„Kirjutage. . . koju. . . emale. . . ja. . . pruudile. . . andestage. . ."

Ta tegi järsku liigutuse, hoigas sügavasti ja vaikis.

Samalajal jõudis kanderaam kohale. Sanitarid hakkasid teda raamile tõstma. Surija värises kõigest kehast ja asendas end sirgu.

„Surnud" ütlesid mehed ja kandsid teda siinse hospitali poole.

Meie jätsime t'aga jumalaga, lahkusime kandjatest ja läksime igaüks oma töö juurde laiali.

Sinavas kõrguses pareeris saksa „alpatross" edasi, tehes jaama kohal suuremaid ringe. Sellele siirdusid lääne poolt veel teisi samasuguseid juurde. Algasin neid lugema: üks, kaks, kolm, neli. . . . kaksteistkümmend lennukit. Terve flotiilia ujus õhumeres meid kulmineeriva punkti poole. Taevaalune kõmises propellerite võrinaist.

„Tänane lugu ei ole veel lõppenud“ ütles keegi meie meeskonnast „saksa kullid tulevad veel munema.“

Ja, nagu vastuseks nende sõnadele, kärgatas plahvatus meie ees, ja sinakas suitsusammas tõusis põllult mõnikümmend sammu meie transpordist.

Trahh! trahh! — kuuldusid veel kaks plahvatust, üks jaama hoone läheduses, teine teiselpool raudteed vagunite ridade taga.

Meie läksime ühte kahekordsesse kivimajasse, mis meie laagri lähedal seisis. Keegi sõjaväe arst ühes kahe õega jooksid ka siia keldriruumi varjule. Ühetaoline salapärane undamine kõrguses, kukkuvate pommide kiunumine ja äkilised plahvatused kaugemal ja lähemal kuuldusid ikka sagedamini ja sagedamini.

Korraga kärgatas kõrvulukustav plahvatus maja seina ääres ja kõik aknaklaasid ühes pommi kildudega paiskusid tuppa, kus siinse väeosa sõdurid soojas ruumis õlgede peal pikutasid. Paljaste raamide vahelt valgus nüüd hommikust külma õhku tuppa.

„Selle pommi määras ta põllule, meie transpordi laagrisse, kus hobused ja vankrid seisavad“ kõneles keegi. Oleks seesugune tabanud meie koondist, oleks löönud vähemalt kümmekond hobust reast välja.

„Temal pole üldse võimalik tabada kaheverstaliselt kõrguselt ja lennu pealt. Pommi langemist segab ka tuul. Siiski, kui üks ei taba, võib teine tabav olla ja saatuslikku hävitust sünnitada. Sarnase suure pommide arvu kohta võib hävitus ka märgatav olla.

Kui saksa lendurid lahkuma hakkasid, läksime nende poolt sünnitatud kahju vaatama. Õues, kaevu rakete lähedal, umbes viis sammu majast eemal, leidsime värske augu, mis pesuvaagna suurune. Pommikillud olid majaukse purustanud. Põllul, meie laagri lähedal, leidus veel kuus suuremat auku, kuna hävitus ei olnud laagrit puutunud. Jaama ümbrus ja elu oli aga palju kannatanud.

Läksime jaama vaatama.

Rahvast läbitungides, nägin esmalt hobuse laipa sirgunud kaela ja jalgadega. Ta lamas murdunud tiisli peal küljeli, kuna vankrijuht oli vankril kokkuvarisenud purustatud peaga. Eemal, mitmes kohas lamasid veel kümme sõdurit, kes kummuli, kes külili, kes selili, kelle kohta ei võinud öelda, kas nad surnud või minestuses. Ühel oli jalg kaheks tükiks purustatud ja nende keskelt

paistsid välja valged kondi otsad, teisel oli käsi ärakistud. Mõne vaguni külgedel olid suured augud ja paistsid läbi, kui sõelapõhi. Raudtee rööpad olid paarist kohast rikutud, mida kohe hakati parandama. Sõdurid tõstsid kaheksa surnut ja kaks raskesti haavatut vankrile ja viisid hospitali.

Kibeda tundmusega läksime jaamast oma töö juurde tagasi. Süda valutas, kui mõtlesime nende ootamata surma ja valatud vere peale.

„Aga õnnelikult siiski," ütles keegi meie meeskonnast, „et kapten Scheleschkov oli viibinud. Muidu oleksime meie jaamas alles selle õnnetuse osaliseks saanud, mis nüüd leivaküpsetajate roadule osaks sai."

Mul oli raske sõnu väljendada. Ma mõtlesin, kas tõesti mõne hobuse ja kümmekonna sõduri surmamises seisis saksa lennukite igapäevane ülesanne seda jaama pommitada? Ei. Tema otstarbeks, nähtavasti, oli Molodetschno raudtee sõlme rikkumine, et võimatuks teha rongide liikumist ja sellega ühenduses väeosade ümberpaigutamist. Siis oleks raudtee, nõnda öelda, vagunitest ummistunud, rongide käik takistatud ja sellega ühenduses osutuksid ka võimatuks materjaali ja meeskonna kiire juurdevedu. Kuid kas on pommide abil seda nii võimalik kordasaata, mis langedes väe osa koondisse, võivad küll kümmekond inimest surmata, kuid raudtee rööpaid ei suuda nad kunagi üle paari rikkuda, mille remonteerimine jäeb pooletunni tööks? Transport peasis alles laadimisele samal keskpäeval. Hommikusest muljetest erutatud kihas jaamas nüüd närvilik ja kiire töö, millega paari tunni jooksul valmis saime. Meie sõit algas lõunapoole — ja rahuldustundega jätsime kõik jumalaga selle hirmsa jaama. . .

Klevani kalmistul.

Rovno-Lutski teel, umbes kümme klm. Rovnost, asub väikene Klevani alev. Tema lähedal on kalmistu, kus peetud vene-austria vägede vahel ägedamaid lahinguid. Näis nagu mingisugune saatuse iroonia olevat, et selle koha vallutamise pärast pidi verine täägivõitlus sündima. Ja paljud võitlejad saivad selle kalmistu igaveseks oman-

duseks. . . Haua mälestusmärkide peal leidusid veel verejäljed. Kupressuse ja leinakase oksad olid murtud ning osa puudest maandatud.

Keset kalmistut seisis kellegi poola magnaadi hauakamber. Teda ei olnud kuulid ega kahuri mürskid vigastanud, kuid sõjamehed olid ta raudukse katkimurdnud ja tema sisse tunginud. Nähtavasti ei annud sõda ka neile rahu, kes ju ammu läinud magama. . . Vallalist uudishimu tundes, läksime ka meie ühes paari seltsimehega teda vaatama. Teati isegi kõnelda kellegi poolt, et siia kolm preestrit või vägilast maetud, kelle põrmud siiski mingisuguse ime läbi lagunemata seisvat. Trepp viis meid umbes viisteistkümmend astet alla. Külmas ruumis kustus küünal ja teda tuli paar korda põlema süüdata. Küünlast helkis ämarat valgust. See oli kaunis ruumikas hauakoobas võlvitud laega ja siledaks tsemenditud põrandaga. Kõrgete aluste peal seina ääres seisid kolm puusärki kõrvuti.

„Kes need isikud kord võisid küll olla?“ küsisime üksteiselt, kuid kõik olime ühesugused targad, et midagi vastata.

Tummad puusärgid pidid siiski meile asja selgitama. Otsisime nende pealt ja ümbert, et mingisugust nimeplaadikest leida, kuid seda niipea ei osutunud. Viimaks leidis keegi meie seltsimeestest surnu puusärgist mingisuguse metallplaadikese, millest võis lugeda:

Sabina Krschevitski,
elas 38 aastat ja suri 1558 aastal.

Nii siis, kolm ja poolsada aastat seisid siin meie ees. See oli aeg, mil Johan Julmi valitsus Poola vägevate magnaatidega sõda pidas ja millest hiljem Dnjepri kasakad ka osavõtsid. . .

Huvitusega pöörsime tähelpanu ka puusärgi sisemuse peale, kuid siin oli ajahammas oma töö teinud. Kondikava lagunes puudutades, kuid naisterahva pikad juuksed olid hästi alalhoidunud, samuti osutus veel küllalt kõva riidena kallis siidisammet, millesse kord surnu maetud. . . Teistelt kirstudelt ei leidunud tundemärke, kuid kahtlemata oli see üks poolamõisniku perekond.

Seisatasime veidi pühalik-tõsise tundega hauakoopas ja vaimu silme ette kerkis kaugest minevikust ajajärk, kus samuti vaen oli valitsemas ja vendade veri sai valatud lahingutes, kuigi vähemal mõõdul. . .

Astusime trepist üles loojeneva päikese valgusele. Haua kambri ümbruses oli palju värskeid hauakesi. Neis leidsid viimast rahu paljud siinseist võitlejaist. . . Ja väikesed valged ristikesed nende madalail kalmuküngastel mõjutasid rännikus vaikist nukrust. . . Tundmata ligimise käsi oli nende peale üht kui teist mälestuseks kirjutanud — mõnel õige tundlikult. Nii lugesin ühelt ristilt:

Rännik, ära sõku mu põrmu peal. . .
Ma olen kodus — sa võõrsil seal!

Tõesti, võõrsil pidid võitlejad olema. . . mainsest kodust ei võinud nad unistada, sest siis ei oleks suutnud oma rasket saatust ületada. Nad pidid oma elu ohverdama ajaloo nõuetele alistudes. . .

Ja mu ettekujutusse kerkib surmaorg, moodustades kõik ilmasõja lahinguväljad kokku.

Kahvatu kuu ja tardunud tähed terasest taevast vaatavad maas lamavate surnukehade peale. Ja üks neist tõuseb üles ja hüüab läbi surmavalla:

„Seltsimehed, ei ole ohvrit ilma otstarbeta siin tähtede all — mis oli meie otstarbe surra? Läheme ja vaatame oma kodu, mille eest oleme võidelnud!“

Ja vaimlisest mälestuste muinasilmast tõusevad kujud oma kodu poole. . . Ja mis nad näevad? Kadunud isade lapsed kasvavad üles sõjamees-kangelase isa eeskujul, kadunud vennad ja õed jagavad rahulikult isa pärandust ja toidavad ühelmeelel oma vanaema. Kõik asunud tööle põhimõttel: kõik ühe eest ja üks kõikide eest Aga mis ülemasi — on võidetud maa, ja vabadusest kõneleb igamees. . .

Ja nad kaovad oma varjuriiki — ja kannavad oma risti enda peal teades, et maksis elada, maksis elu ohverdada teiste eest. . . maa ja vabaduse eest. . .

Ja see oli osaline ohver, peale muude rahvuste, ka meie eesti rahva hingest ja verest. . .

II.

Kaugel lahinguväljadest.

Veroonika.

(Veste.)

Olime kord ametivenna M. juurde teeõhtule kutsutud. Osa võeraid sõitsid ju ära, meie jäime veel majaperemehe tungival palvel istuma. Nagu mäletan, olime kolmekesi: mina, ametivend Peeter Kannuk ja keegi noormees ajakirjanikkude perest.

Et kõik kolm ka imelikul juhusel maailmasõjast läbikäinud mehed olime, kaldus jutuvestmine peagi ilmasõja peale. Arvustati sündmusi, mis kõik olnud sellel ajal, kus ka meelekibeduski ei puudunud: Endine oli kokkuvarisenud, üldine ja eriline, riigid ja kodune peavari, edasipüüdmised ja isikline õnn. . .

Endisest elust ei olnud kivi-kivi peale jäänud. Sõjaaastail oli mõni meie seast täienemise jõus, mõni oli isegi edurikast minevikku suutnud luua. . . Neetud sõda kiskus aga lahti ühiskonnast ja sõprussidemeist, ning paiskas õnnetuste ja surmavõimaluste riiki. . .

Saime üksteist mõtetvahetades kõigeparemini tundma: olime ju kõik ühise saatuse osalised. Sõjameestele aigutas vastu tume tulevik — võitlusväli ja lahingud. . . Mõte mõõtis asjata väetimat inimlust ja tema nõrka jõudu halastamata saatuse küünte vahel. Võrdlemisi õnnelikult olime siiski selle raske ajajärgu elust ohverdanud, sest füüsiliselt ei olnud meist keegi palju kaotanud. Küll aga tuli kõigil kaotseda aega, mis igavikku kadunud ja mis selleasemel üks kui teine oleks võinud kordasaata vabakodanikuna. Aeg venis sõjaoludes päev päeva järele, elu tundus igavesena, hallina, vaevarikkana . . . kuna siin paremad aastad möödusid.

Inimesed liikusid võitluse panoraamil. . . Tundmata näod tutvunesid päevaks, nädalaks, kuudeks — siis möödusid, kadusid lahingute radadele, hävinesid. . . Mehed vananesid vande ning öösise töö all vaimliselt kui ka füüsiliselt. Isiksus sai lämmutatud. Nad muutusid tuimaks, liikuvaiks automaatideks, kelle kättetöö läbi ometi ajaloo mõte teostus. . . Ajalugu võttis neilt oma osa — ja ta ei hooli palju, et tema ohvrid oma viimseid päivi nüüd invaliididemajades lõpetavad. . .

„Ja kas võivad need õnnetud peale sarnaste läbielamuste elust veel palju loota?“ küsis ajakirjanik pöördes majaperemehe poole.

„Keda võivad veel eriliselt huvitada ehk liigutavalt rõõmustada elunähtused?“ küsis Kannuk.

„Ma arvan, et huvitus ja rõõm on köidetud nende mineviku mälestustega — endiste lootuste hävitustega. Kõik on neile peaaegu ükskõikseks saanud. Inimelu ei soovi homme surra, ega ka kaua elada.

„Aga siiski,“ sõnas majaperemees M. lepitavalt, nähes, et endiste sõjameeste meeleolu mõrudaks muutub. Teie olete elusügavusi näinud au ja hiilguse kaduvust, lootusest loobumisi, hävitusi kodukolde pärast ja tundnud pikaldast vaimlist närbumist, millest paljudel kodanikkudel aimu ei ole. Kes on suutnud seda omal ajal kõiki üleelada, sellel peab ka mälestuseks jõudu olema. Ehk võiksite lõbustada meid ka mõne sõjaelus sündinud romantilise looga?

„Minu sõjaelu on tõepoolest väga kirju millest oleks jutustada,“ seletas Kanuuk, kes ilmasõja algusest lõpuni kaasateinud ja kelle juukseid ju mõned hõbekarvad ehtisid.

„Seda parem,“ julgustas majaperemees M. — „seda huvitavam on lugu kuulajaile.“

„Jutustage,“ palusin ka mina ja samuti ajakirjanik, toetades lahket majaperemeest.

Kuid lugu jäi seekord ometi jutustamata, sest Kannuk oli mees, kes omi mälestusi armastas esmalt ülestähendada ja lubas seda teha kirjalikult, mida ka pärast täitis.

Et ta hiljem Austraaliasse väljarändas ja oma memuaarid minule jättis, andes luba nendega oma soovi kohaselt toimida, siis avaldan neid ka lugejaile.

I.

See oli 1914 a. sügisel. Ma elasin tolajal Varschavis. Meie asupaik oli linna äärel, Visla paremal kaldal, Rude küla tee ääres. Teenisin vabatahtliku õigustega käskjalana rittmeister Boldõrevi juures. Toimetusi oli vähe ja tööde kiirustamist ei olnud. Ohvitser käis minuga ümber võrdlemisi korralikult, ehk küll ka sõjamehe viisil nõudlikult ja valjult. Va kena mehike oli ta: rääkis sõ-

duriga ikka veneviisil „matjuki“ tarvitades. Polnud tal vallalist uhkust. Kui sul õigel ajal käsi kõrva ääres seisis, ei tarvitsenud siis karta — olgugi, et ohvitseri ees sõdur natuke ikka kohmetust tunneb.

Eriti selgelt on need päevad meeles,kui Varschavi sõitsime. Rittmeister Boldõrev pidi mõne päeva viibima ameti asjus oma kohalejõudmisega, kuna mina pidin tema jaoks korteri valmis muretsema. Selle ülesandega sain õnnelikult toime. Korter leidus samas agulis, milleks keegi leskproua Grudsinski omast ruumikast majast meile kaks tuba eraldas. Sõjamehelikult sisseseades, tundsin siin end kodusena. Majaproua lähedasest aknast mõjustasid kõlavad klaveri helid. Hea oli tarduneda akkordide all. . .

Mõnikord kuuldus sealt rõõmust naeru ja kõlavat laulu häält ning aknast vaatis välja noor valge jumeka näoga ja kähara juustega neiu.

„Ahaa,“ mõtlesin ma „rittmeistril Boldõrevil saab siin meeleldi lõbus olema. . .

Meie uue korteri läheduses asus linna surnuaed, mis aknast silma paistis. Siia kalmistule veeti meist mööda igapäev surnuid, mille tõttu valgete ristide mets tihenes. Ma saduldasin teisel päeval rittmeistri hobuse ja ratsutasin jalutussõidule selle surnuaia poole.

Kalmistu väravail kohtasin proua Grudsinskit tütrega. Noor sale neiu. Peab ütlema — naisiludus, nagu ses suhtes Poola end eelistada võib. Paanid on elurõõmsad ja uhked, nagu meilgi endised mõisnikud, kes elumõnususi talupoja ja töölisearvel nautinud. Ja sellepärast võis arvata, et seegi poola aadlivõsu kõige peale kõrgilt vaatab, peale muu ka sõjameeste peale — kui mitte järgmine juhus vastupidist ei tõendanud.

Hobune tegi järsku hüppe ja piits mu käevarrel langes maanteele. Noor neiu märkas mu õnnetust. Ta kargas ema käekõrvalt, tõstis piitsa silmapilkselt üles ja lahkelt naeratades ulatas seda mulle. Nägin suuri mõtterikkaid silmi elaval jumekal näol ja armast naeratust punaseil huulil, mille vahelt välgatusid lumivalged hambad ning liiklesid mustad kulmud. . .

Tänasin. . . tahtsin olla ka rüütlilik, kuid kohmetus valdas kogu keha. . . Andsin siis hobusele kannukseid, et rutem kaduda Rude küla poole. . .

Sõites lahenes meel.

Pidin tunnistama, et noore nobeda poola neiu kuju oli sest momendist sõjamehe karmi südame siiski võitnud.

II.

Rittmeister Boldõrev jõudis mõni päev hiljem kohale. Ta oli administratsiooni poolt määratud ajutiseks moonaladude ülemaks. Varschavis viibimine oli meil siis pikemaks ajaks kindlustatud. Boldõrev oli, nagu öeldakse, elumees. Uutes asukohtades püüdis ta kohe soetada uusi tutvusi ja sõprusi. See läks tema loomukohaselt korda, et ma mõnikord ta peale päris kade olin. Sõjamehe eetika pidi ju nii ikka olema õigustatud. Ühekülgse vastutusrikka elu juures pidi mõistuse ja südame jaoks mõnikord ka meelelahutus vahelduma.

Meelelahutuse peale mõeldes, võttis minus rahulolematus maad, sest tundsin, et „hall munder“ oli selleks süüdi: oli mind paremast seltskonnast väljatõrjunud — ja sellega nagu asetanud alaväärtuslikku seisukorda. Läbikäies kodanikkudega ei tahetud lihtsamat viisakustki palju ülesnäidata, kuna tsiviilriie õigustas igasugust viisakust seltskonnas.

Olgu muidu, mis tolleaegne seltskond sõjameestest ka arvas ja pidas, aga enda kohta võisime öelda, et kanged töömehed, nii öelda, hädasunnil olime kõik. Käse ülemus mis tahad — ja reamees teeb kõik valmis: olgu see hobuste toitmine, puhastamine, vankrite pesemine, vagunite laadimine, öövahi ja päevniku kohuste täitmine j. m. Laiskust ei olnud. Elu oli alaline teenimine keisri ja isamaa eest. . . See oli vaevanägemine ja higivalamine sellesinatse oleviku ja tuleviku pärast.

Loomulikuks nähtuseks on, et olukord kasvatab inimesi omamoodi, teeb neid kõiki enam-vähem sarnasteks — ühesugusteks tarkadeks. Pole siis ninakaid ja jonnakaid mehi. Paljud seltsimeeste seast ei oskanud küll lugeda kirjatähtegi, aga kes neid sellepärast põlgama hakkas. Igaüks teadis, et kodanline elu meil kõigil seljataga ja sõjas „üks liha kõik.“

Ülemus oli alluvate vastu alati nõudlik, isegi karm, kuid mõnikord võis ta olla ka sõbralik, isegi hingeline.

Ühel õhtul, olles kord hääs tujus, ütles mulle Boldõrev:

„Täna teeme majaprouale visiidi — seda enam, et tal tütar nii kena plika on. . .“

Sain kutse kaasa minna.

Mu salasoovidele nii ootamata lähtumine tegi mind aga ärevaks. Heameel millegi üle ja rahulolematus endaga rahutasid, siiski püüdsin neid võimalikult varjata rittmeistri ees.

III.

Majaproua Grudsinski korter oli alumisel korral paraadi sissekäiguga. Avaras eeskojas, kuhu sisseastusime, võttis meid vastu vanem naisterahvas, väliselt kõhna näoga ja terava ninaga, riietuse järele teenija. Ta puhastas harjaga mingisugust pealisriiet.

Küsisime majaproua järele.

Sõjameeste ilmumine oli nähtavasti ootamata: naisterahval jäi peatuma imestav vaade meie peale. Siis palus ta meid saali astuda ja istet võtta, kuna ise kadus tagumistesse ruumidesse. Saal oli avar ja maitsekalt möbleeritud. Kohe võis võõra silm siin asjaolu märgata: et isamaa armastus ja paanide vaim pole perekonnast kadunud. Seinu ilustasid teiste perekonna piltide hulgas, mis sugukonna mälestist kandsid, Tsadeus Kostjuschko suur õlimaal ja relief-rinnakuju, mis kohaliku rahva vabadusvõitluse aegu meeldetuletas.

Ukse avades ilmus saali majaproua Grudsinski.

Rittmeister Boldõrev oli meie külastamise asjas kohe põhjuse leidnud. Esmalt viisakalt vabandades, esitles ta ennast ja mind majaprouale ja teatas, et tema visiidi põhjuseks soov olnud kui sõjaväelasel, siia perekonda ennast kosti peale paluda.

„Sõjamehed,“ kordas proua käsa rüppe pannes ja toolile istudes.

„Teie nõuate vististi liiga palju. . . Mul pole võimalust arvestada. . .“

Sõjaväelased ja paljunõudjad, mõtlesin ma, sarnases perekonnas võiks ju söömatagi laua taga istuda.

Sel silmapilgul avanes välisuks ja sisse astus noor neiu, keda surnuaia väravail olin kohtanud.

Ta naeratas meid nähes ja astus emale lähemale.

„See on minu tütar,“ sõnas majaproua, peaga viimase poole nõjatades :„Veroonika, meie maja ohvitserid, tutvustage juba ise.

Noor tütarlaps sirutas käe ja jäi naeratades seisma, pool pilusilmil minu ja rittmeistri otsa vaadates.

„Ma nägin Teid juba kalmistu väravail," algas ta kõlaval häälel minu poole pöördes. Teie pillasite piitsa maha. . ."

„Ah, jaa — jäin Teile tänu võlgu õigel ajal abi eest."

„Ahaa! Vanad arved õiendada," sõnas rittmeister vahele, „kus see oli, kus nii end võlglaseks mängiti, et jäeb maksta veel tagant järele?"

Veroonika ei vastanud Boldõrevi sõnadele.

„Teil, sõjameestel, on vist alati kibe ja kiire — ja mängimiseks pole lahinguteaatris kunagi aega. Sõjamehed on selleks liig mehelikud," sõnas Veroonika end vabastades pealmistest riietest.

„Mehelikud, kuid õrna ja tundeliku südamega," tähendas Boldõrev naeratades.

„Kas ei sooviks Teist keegi mind klaverimängus aidata — kas või noodi pööramises?"

Veroonika istus klaveri ette, lahutas noodipaki lahti, mida äsja toodud ja seadis neid klaverile. Seda tegi ta vaikides ja mingisuguse naljaka viivitusega ja meeldiva muigega, et meie rittmeistriga pilkusi vahetades ja tema liigutusi jälgides uudishimusse vajusime.

Proua Grudsinski, nähes, et külaliste tähelpanu klaveri ümber koondatud, ei seganud enam meie kõnelustesse ja lahkus istmelt teistesse ruumidesse.

Veroonika algas mängu ja ma nihutasin end klaveri ligi, et noodipööramisel abiks olla. Mäng oli väga mõjuv ja hoogne, nagu mäletan, vist Schubertist midagi „Kevadevood". Mängija nägu elas mängule kaasa. Poolpilulised silmad laienesid, vaade helkis nooditähtedes ja poolavanenud roosilised huuled lõid meeldivalt muigele. Tundsin külmajudinaid muusika akkordide all, ka mängija kuju kütkestas: olin eksinud nootides ja ei mõistnud lehte õigel ajal pöörata.

„Mis teie mõtlete mängu ajal, herra Kannuk?" küsis ta m'ult naeratades ja mängu katkestades. Teie vististi unistasite? Olete unistaja?"

„Mina? . . ei midagi. . . kuidas mina võin. . . võisin. . .," vastasin kohmetunult.

Ärge vabandage midagi," noris ta. „Ma tahan, et mulle alati õigust kõneldakse. Mina olen noor tütar-

laps ja teie vana sõjamees, sellepärast peate ka alati õigust rääkima."

Kohmetusin veidi sarnase otsekohese meeleavalduse ees. Ta lõi kergelt mu käe peale.

„Teinekord olge ettevaatlikum!"

Ta algas naerdes jälle mängu.

Klaver seisis akna lähedal. Loojenev päikese kiir mängis ta käharais valgeis juukseis, kaela ja rinna peal ning tungis meeldivalt puhta ja elegantse kleidi voltidesse. . . Oli armas ta läheduses viibida.

Korraga koputati uksele ja sisse astus meie meeskonna allohvitser, kes rittmeistrile raporteeris, et paar juure ilmunud vagunit ootavad veel täna aitadesse laadimist, et vaguneid kiirelt vabastada. Ta andis Boldõrevile ühtlasi ka käskkirjad ära. Rittmeister ei mõtelnud kaua; seda läbilugedes, pööris ta minu poole:

„Peeter Ivanõts, tehke juba minu asemel seda korraldust!"

Mulle oli see, kui külm vesi kaela. Sarnast silmapilku oli kahju jätta. Siiski pidin ülemuse käsku täpselt täitma. Pingutasin end sirgu ja hüüdsin:

„Kuulen, herra rittmeister!"

Tegin kumarduse majapreilile, pöörsin ümber ja astusin ukse poole selle tundega, nagu oleks midagi mahajätnud, kaotanud. Rittmeister nihutas oma tooli klaverile lähemale. . .

. „Herra Kannuk, ärge unustage, tulge teinekordki nooti pöörama," hüüdis Veroonika naerdes mulle järele.

„Missugune kenadus ja lahkus!," mõtlesin ma allohvitseri saatel uulitsale astudes. Tundsin kurbust, et oleksin või pisardunud. . . Tundsin rittmeistri peale kadedust. . . Aga tutvus noore poola neiuga oli siiski avatud.

IV.

Ühel õhtul, kui rittmeister ametiasjus välissõidul oli, võtsin julguseks Veroonikat külastada. Ma astusin trepist üles, avasin saali ukse ja jäin imestunult lävele seisma. Keset saali istusid laua taga Veroonika ja kolm meesvõõrast ning mängisid preferanssi. Mind nähes, hüüdis Veroonika: „Oodake, uus külaline ilmus — tarvis ka temale osa jagada."

Ta kargas kergelt üles ja mulle vastu tulles, ütles:

„Isand Kannuk, lubage teid tutvustada. See on meie korteriherra Kannuk. Aga see — leitnant Markovski, lipnik Novitski ja junker Anikin.“ Kohmetusin veidi sarnase ootamata tutvustamise puhul. Aga et kõik sõjaväelased olid, oli meil „mundri ühendus“ — ja see parandas asja. Veroonika pani mind oma kõrvale istuma, käskis leitnant Markovskit ka minule mänguks kaarte jagada. Kui vabandasin end, et sarnast mängu ei oska, et preferanssis partneriks olla ei või, siis otsustati alata midagi teist. Valik jäi „Poti-Leena“ peale. Veroonika tõi oma kübara garderoobist ja sellega pidi kroonitama igatühte mägukaotajat. Osutusin esimeseks mängukaotajaks.

Mäletan missuguse õrna köega ta oma kübarat mulle pähe seadis, mulle otsa vaatas ja koguni nii lähedalt, et juukselokid nägu kõditasid. . . Tundsin end niivõrd õnnelikuna, et asjaosaliste naerugi tähele ei pannud ega nende vaadet ei pelganud. Kübar käis ringi kordkorralt kõigi peas, kuni mäng lõppes. Siis mängiti klaverit, lauleti ja tantsiti. Veroonika kandis ette mõned muusika palad Chopinist, kus juures mind jälle seadis noodipöörajaks. Ja igakord naeris ta salapäraselt ja kelmikalt, kui oma ülesandega hästi korda ei saanud. Olin nagu joovastanud selles ümbruses, naersin ja naljatasin ise ka, võib olla, teistest ülevamas meeleolus. Lipnik Novitski venitas veneviisilist romanssi. Ja kui muusikast villand saanud, jutustas leitnant Markovski anekdoote, mis kõigil naljatuju tõstis. Veroonika seletas kaartidega „tulevikku“ ja mängis „käetarka“. Missuguse innuga siis omi käse tale sirutasime! Mõtterikkalt leidis ta igale omamoodi seletuse, õrnalt kätt pigistades ja peopesa kõdistades. . . Ei tunnud aega, kuidas ta kadus, sest olime kõik „sooja tule ääres.“ Hilisel õhtul pidime siiski lahkuma. . . Veroonika saatis mind magusa muigega ukseni ja andis sõbralikult käe lahkumiseks.

V.

Päevad, mis möödasaadetud sõja elu ikke all, kasvatasid mind omamoodi. Ei tunnud enam üldist nõrkust ega haigust kehas, mis esipäevadel oli sagedaseks nähtuseks. Hakkasin ka juba loobuma sellest arvamisest,

et sõda pea lõpeb, et varsti jälle tagasipöörda tuleb oma armsa kodu poole. See kõik oli nüüd kahtlane. Lapselik usk, mis rindu istutatud mõne ohvitseri arvamise või ajalehe artikli põhjal, kaotas edasi arenevate sõja sündmuste all igasuguse aluse. Iga hommiku virgud jälle sineli sees üles, et oma ühetaolist muutmata tööd alata. Ja trööstid end sellega, et suured ilmasündmused ei toimu kunagi kiirelt üle öö. . . Ja mis oleks inimelus õieti kiirustada, rutata, kui ta isegi üürike on?

Sellest päevast peale kaotasin palju hingeliselt, sest olin nüüd liig tundelikuks saanud. Igatsus piinas, mõte ei koondunud hästi ametiasjades, unistasin. . . magusad mõtted juurdlesid temast terved päevad. Seda tundsid, võib olla, kõik, kes neiut häämeelega armastasid külastada. Nad ei oleks kunagi seal üksteist näinud. Ka Boldõrev ei olnud ses suhtes erandiks. Veroonika ei eraldanud ühtegi neist — vähemalt välispidiselt pidas ta kõiki oma austajaid ühesarnasteks. Ja poola neiul oli palju tuttavaid.

Lugedes end juba lähedaseks majatuttavaks Grudsinskite juures, küsisin kord isepäinis alles Veroonikalt, miks ta rittmeistriga nii häämeelega armastab aega veeta?

„Aga temal on ilus munder," vastas ta.

„Kuid see ei puudu asjasse. Teie arvate, et olen temast „sissevõetud". Ei. Ohvitseere ma armastada ei või — nad ei ole hingelised. Mul on tarvis niisugust, kes oleks musikaalne, tundelik ja hingeline, kes minust arusaaks, mind mõistaks. . . Aga niisuguseid ei leidu. . . Jumala eest ei leidu. . ."

„Mõtlete siis päris üksikpõlve jäeda, kui niisuguseid ei leidu?"

„Ei tea tõotada, pealegi kui mul palju sarnaseid hingelisi sõpru oleks, nagu näituseks teie," ütles ta kelmikalt naerdes.

Veroonika armastas minuga meelikalt nalja heita ja lapselikult mängida.

Olin kui ämbliku võrgust tabatud vaabsikas, kes ei suuda kaugele lennata siidist sidemete pärast. Oleksin soovinud selle maja sees ja maja ees alati viibida. . . kuid ei olnud võimalik.

VI.

Peale teatud tutvusi oli poola neiul aga veel salapäraseid sidemeid.

Igal hommikul jalutas mu akna eest mööda keegi vanaldane meesterahvas. See peatus sagedasti Veroonika akna all, kui neiu aknal viibis, ja kõneles temaga rõõmust säravail silmil. Mida pidi see tähendama? Kui vanamees — pidi tal kodus olema naine ja täiskasvanud lapsed. Vististi oli tal ka raha ja varandus. . . ja oli nii siis rõõmus ja uhke, et Veroonika on leidnud temas meheliku võluvuse. Rikkuse salajasel võimul võib olla meesterahvas ju igavesti noor tütarlaste ees. . . Pealegi olin kord näinud neid kahekesi Visla sadamas, kus Veroonika sama hallpea meesterahva käele toetades aurupaati istus ja kuhugile sõitis. . .

Täna oli mehel jälle jalutuskäik akna alla. Nad määravad muidugi meelepärase kohtamise kusagile isepäinis, — mõtlesin ma, ja püüdsin kuulata nende kõnet.

„Kulla Veroonika," algas võõras, „olen väga rõõmus sind jällenäha. Mis teeb su emake? Sa oled, tuvike, nagu tusane?" jätkas ta. „Asjata. . . Ma ei soovi sulle midagi halba. . . Aga mõtle järele, et üks vaimulik on ikka ka hingekarjane. Ta peab kõik teadma, kõik nägema, mis lemmikute maises elus sünnib. . . päeval kui ka öösel."

„Mis tahate sellega öelda?"

„Mis ma tahan öelda. . . Ma väljendan vististi küllalt arusaadavalt. . . Päeval — ja öösel. Päevad on valged ja rahvarikkad, aga öösel ei sega meid keegi. . . Annan sulle nõu, armas tuvike, öösel vähem uinuda. Mäletad — kastjoli pargis kell 12 öösel. . . Seal õnnestume maisest elust. . ."

Võõras naeratas ja lahkus Veroonika akna alt, kuna tütarlaps tale veel mõtetesse vajudes peaga järele nikutas.

Veri valgus mulle pähe.

„Seda ei tohi olla," kisendas mu tundmus, ehk ma küll ei teadnud, mida ei tohtinud olla. Oleksin soovinud ise selle võõra vanamehele näidata, et Veroonika asemel on tal minuga tegemist. Otsustasin siiski valvele jääda.

Kui õhtul ametist tulin, ei heitnudki puhkama nagu harilikult, vabastades end riietest: oli tarvis keskööd oodata.

Aeg lähenes. Astusin välja uulitsale ja sammusin lähedalolevasse kastjoli parki. Park oli üldiselt pime, kuna tänavate laternatuled seda ei valgustanud. Varjulisemaid kohte otsides toetusin ühele pingile ja jäin ootama. Siit võisin näha oma ümbrust niihästi, kui palju ööpimedus seda lubas. Lähedal seisis kastjol, mille ees paistis kõrgel alusel lumivalge püha madonna kuju. . . Esimesed silmapilgud olid ärevad sellel kohal viibides. . . Segas ju mõte, ehk leiab mind siit ülemus, öövaht jne., kuid magus mälestus sundis mind siin järelandmata istuma. . . Umbes pooltundi hiljem kuuldus pargis kerget ettevaatlikku astumist. Sammud lähinesid. Ilmnes kõnniteele inimkogu. . . ei, neid oli koguni kaks. Tõmbusin end lähedaloleva puu varju, et ei oleks näha istuja siluetti. Ja nii nad tulivad. . . Taevapärast! See oli Veroonika ja ta aknast alaliselt möödakäiv võõras. . . Tundsin neid kohe, ehk nad olid küll mantlisse mähitud ja silmad peakattega kaetud. Keegi neist mind puuvarjus ei märganud.

Oleksin selle vanamehe, kui sõjamees, püssirohuga neiu käekõrvalt eemaldanud. Mulle uskumata stseen mõjus rabavalt. . . Kohmetusin. . . ja kui toibusin, olid õnnelikud kohtajad minust tükimaad eemal.

Valus oli siiski neid silmist lasta kaduda — ja ma jälgnesin neile.

Tee viis pargist välja, pööris ühte vaiksesse põikuulitsasse ja kadus ühe kivimaja trepil. . . Siis lõivad paar akent tulevalgeks ja kaardinad vajusid alla. . .

„Mis see tähendab ? . ."

Kes on see võõras vanamees, kellega Veroonika. . . Ei. See ei ole võimalik! — mõtlesin ma, ja uudishimulikult hiilisin siiski seinaäärt mööda sellele hirmsale uksele lähemale. Tema peal märkasin vask plaati ja ülekeevas ärevuses uurisin ööhämaruses nime selle pealt. Seal seisis graveerituna:

Casimir Janovsky
ksends.

Pimestatult ja endasse vajunult sammusin koju poole. . Mul oli tundmus, nagu oleksin kusagilt matuselt tulnud: meel nukrustas ja rindu asus raskus. . .

VII.

Hommikul algas õige varakult töö. Olin öö mööda saatnud peaaegu magamata ja uimane, meel närbus kurbuses.

„Miks sa, Peeter, täna nii „kaabuna“ väljanäed?“ naeris rittmeister tööle minnes. Otsustasin oma ülemuse ees sellest kõigist vaikida, et mida head ikka ennustada. Päevatöö oli asjalik ja kiire. Märkasin, et rittmeistri meel oli mu vastu tusasem, kui enne. . . Oli nagu midagi endasse võtnud, muutis ametlikuks tooni. . . Olin põhjuseks, et elasin päikeseküllases lahkes majas, kus valgust ja varju. . . olin õnne vaenlane, kellest tarvis oli lahti saada. . .

Õhtul esitas rittmeister mulle avaliku küsimise: „Ütle, Peeter, miks sa alati Grudsinskite juures käid?“ Nagu ei olnud ka see mingisugune saladus, et rittmeister ise alati Veroonika pool armastas viibida. . . ei vastanud ma selle küsimise peale üldse midagi. Naeratasin ainult eneses.

See vihastas aga veel enam ülemust.

„Keelan sulle nüüdsest peale igasuguse läbikäimise selle perekonnaga. Kas mõistad?“

„Aga, härra rittmeister, ma ei saa aru, miks seda siis nii kategooriliselt?“

„Ei saa aru — seda hullem sulle. . . Sa pead teadma oma seisukorda või olenevust sõjaväes, tundma oma kohustusi ja töid. . . Ja niisugusel korral ühel korralikul alamväelasel ei olegi aega kunagi logeleda mööda naabri perekondi. . .„

„Olen tundnud alati oma kohustusi ja neid ka täitnud,“ vastasin rahulikult.

„Kuidas? Enda attestatsioon sõjaväes!“ karjus rittmeister. Seda võib üksnes otsekohene ülemus otsustada, kuidas alluvatega käsutäitmises lugu on. . . Hea põli on nähtavasti inimese hukka ajanud. . . ma mõistan. Ei, ei. . . pean sind viimaks siit ära komandeerima. . .“

Boldõrevi sõnadevalingu peale vastasin ma rahulikult, et kui asi minu ülevimisse puutub, siis lubada mulle ise raportit esitada, et siit lahkuda. . .

Boldõrev oli ka sellega nõus.

„Armastus ja surm“, mõtlesin ma, „see on sõjamehe osa. . . Ja oled kord armastuses õnnetu, siis vaatad ka surmale julgemalt näkku. . .“

Ma ei soovinud enam kauem väe seljataga kõhelda andsin samal õhtul raporti oma ülemusele, et luba saada sõjakooli astumiseks. . .

Mis minu hinges mässas, on raske kirjeldada. See oli aeg, kus äärmised vastolulised tundmused, mõtted, kahtlustused, lootused, rõõmud ja kannatused segipaisatuna mu hinges keerlesid.

Andusin oma muljetele, keeldudes mälestustest, ja kiirustasin päevseid läbielamuid. Ei tahtnud teada, kas olen armastatu — ja ka seda tunnistada, et mind ei armastata. . . Ülemuse ees püüdsin end varjata, kuna Veroonikaga soovisin veel kord isepäinis kohata. . . Tema lähidus nagu põletas mind. . . See oli nagu tuli, mille peal vaha sulab. Ent soovisin siis õnnetundes sulaneda, põleneda. . .

VIII.

Mõni päev hiljem, kui Boldõrevi kodus ei olnud, läksin jälle Veroonika poole. Ta oli aias. Jutustada tale kõik — mõtlesin ma. . . On ükskõikne. . . kõik on lõpetatud. . . Kuid ei saanud t'aga palju kõnelda, veel vähem midagi jutustada. Leitnant Markovski ja lipnik Novitski külastasid teda jälle.

Olles lõbusas meeleolus, tegi minu ilmumine neid nagu veidi kaineks. Jäin kohmetunult nende peale vaatama, kes ka minu peale tummalt vaatsid. Veroonika purskas naerma ja tõukas meid üksteise vastu kelmikalt.

„Sõjaväelased, mundrivennad, kaelustage ometi üksteist!“

See andis tuju. Veroonika oli heas meeleolus ja naljatas sagedasti. Märkasin, et täna olid tal eriliselt õrnad näojooned. Seltskond tõstis küll meeleola, kuid samal ajal näris vaikne kurbus mu südant. . .

Meid kutsuti tuppa.

Lipnik Novitski venitas veneviisilisi romansse ja leitnant Markovski esines omapäraste anekdootidega. Veroonika mängis klaveril ja kutsus mind jälle nooti pöörama.

„Miks täna niisugune nukker olete, härra Kannuk?“ küsis ta mu meeleolu märgates.

„Mis Teiega on juhtunud, Peeter?“

Suutsin vaevalt oma meelekibedust võeraste ees varjata, et seda kõiki ei avaldanud. Mis võisin ma avaldada? Veroonika kaastundlik tõsine vaade peatus minu peal — ja see lepitas veidi mu valu.

Õhtul, kui teised võõrad lahkusid ja temaga veel isepäinis jäin, teatasin, et tulin jumalaga jätma, et sõidan ära sõjakooli, et nüüdsest peale enam üksteist ei näe...

Veroonika vajus mõttesse, kuna ta läbitungiv vaade minu peal peatus.

Siis ütles ta:

„Kuidas võite meie majast nii kerge südamega lahkuda?.. Tänan, härra Kannuk, et tulite... kuid kui kaugel olete, siis mõtelge ka ikka minu peale...“

„Kas tõsiselt öeldud?“

„Ja muidugi.“

„Tõesti?“ kordasin ma ja süda laenetas ülekeevalt. „Tõesti?.. Uskuge Veroonika, et ma kõik tean, et Teie minuga seni kergelt mängisite... Ja milleks oligi vaja minu sõprus? Aga ma austan, armastan siiski Teid, kus ma ka iganes viibin..“

Tütarlaps pööris mulle selja ja haaras pea kätevahele.

„Ah, ma olen ehk kõige ees süüdlane... Kui palju eksimusi, pattu... Aga, herra Kannuk, ärge mind siiski halvasti mälestage... Usun ükski tont ei ole nii must kui teda tehakse.“

Ja poolakale omase temperamentlikkusega haaras ta mu paremast käest ning peitis silmad mu rinnale sineli vastu, et varjata pealetungivaid pisaraid.

„Jumalaga, jumalaga,“ kordasin ma.

Äkki rinnalt end vabastades ja kiirelt ümberpöördes jooksis ta tagumistesse ruumidesse. Nägin teda pisardavat...

Ka mina lahkusin peaaegu nuttes.

IX.

Möödus sellest kaks aastat.

Olin sõjakooli Kiievis lõpetanud ja teenisin ju ligi aasta lipnikuna 124 tagavara jalgväe rügemendis, mis asus Uuralis Ekaterinburgi linnas. Siin oli kena linnateaater ja ma asarteerusin sellesse. Ühel ilusal ooperi-

õhtul kohtasin siin lipnik Novitskit, kes oli ju leitnandiks ülendatud ja isegi abiellunud. Ma ei märganud temas aga palju muudatust. Sama musikaalne, elurõõmus ja kergelt vaimustuv lahke vene iseloom.

„Kas teate," ütles ta mulle, „proua Boldõrev elab ka siin."

„Missugune proua Boldõrev?"

„Ega ole ju unustanud endist Veroonikat Grudsinskit, kellest meie kõik olime „sissevõetud". Mäletate muidugi, kui Varschavis rittmeistri Boldõrevi juures teenisite."

„Ja kas ta on mehel rittmeistril Boldõrevil?"

„Juba üle aasta. . . Peale sarnaste seikluste katoliku vaimulikuga. . . (Teil on see muidugi teada, sest elasite ju ühes majas). . . jäi Boldõrevi flegmaatiline isik tale kõige lähemale. Varschavi okkupeerimise puhul sakslaste poolt lahkusid ka Grudsinskid ühes vene sõjaväega sealt. Rittmeister Boldõrev langes hiljuti lahingutes Riia all ja noor lesk on alles mõne päeva eest siia sugulaste poole sõitnud. Kui ma ei eksi — on tema asukoht Kolobovi uulitsal Nr. 34."

Vanad mälestused tõusid hinges tormiliselt esile. . . ma otsustasin oma „vana armu" kohe teisel päeval vaatama minna. Kuid tuli ootamata takistus. Meie rügement sai käsu, kiires korras Kamõschlovi laagrisse välja sõita.

See laagri aeg ei kestnud küll kaua, sest Kerenski valitsuse ajal moodustatud roodu ja polgu-komiteed segasid asja korraldustesse ja tööl ei olnud edu. Sõduritel oli oma hääleõigus ja miitingutel tehti otsuseks, suvelaagrist tagasi pöörata Ekaterinburgi linna. Juhid pidid sellele alluma.

Kui ma viimaks jälle Ekaterinburki jõudsin, läksin kohe Kolobovi uulitsale ja küsisin proua Boldõrevi järele.— Ma sain teate, et ta siit raskesti haigena linnakliinikusse viidud ja seal umbes nädala eest surnud. . .

Saatus juhtis siin asja nii, et oleksin võinud teda veel kord näha, kuid ei näinud — ja nüüdsest peale ei näe teda enam iganes. See oli hingele valus kanda. . .

Mälestustes jääb see olevus, kes pattu teinud, kuid siiski ilma patuta, mulle nagu pühaks Veroonikaks.

15. veebruaril 1929.

Märkus.

Kuna esimene trükipaogen eksituse kombel peale ladumist korrigeerimata jäänud, on sinna sisse sattunud õige suuri eksitavaid mõtte- ja grammatilisi trükivigu, mida lahket lugejat palun vabandada.

J. H. K.